

การหลอมรวมกันจนกลายเป็นตัวตนกับเขื่อนในลุ่มน้ำโขง Embodiment in Hydropower Dams in the Mekong Basin

กนกวรรณ มะโนรมย์
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

Kanokwan Manorum
Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University
Email: Kanokwan.m@ubu.ac.th

วันรับบทความ: 10 มกราคม 2567 (Received January 10, 2024)

วันแก้ไขบทความ: 24 มกราคม 2567 (Revised January 24, 2024)

วันตอบรับบทความ: 2 กุมภาพันธ์ 2567 (Accepted February 2, 2024)

บทคัดย่อ

ข้อถกเถียงของบทความนี้คือเขื่อนในฐานะวัตถุภายนอกทำให้น้ำโขงและลำน้ำสาขากลายเป็นแม่น้ำแห่งเทคนิคและวิทยาศาสตร์ที่ถูกออกแบบโดยที่มิได้นับรวมเอาประสบการณ์ชีวิตของผู้คนเข้าไปด้วย เขื่อนได้ปรับเปลี่ยนร่างกายตัวตนอารมณ์ความรู้สึกหรือร่างที่เปี่ยมชีวิตของผู้คนริมน้ำผ่านการบีบบังคับให้คนริมแม่น้ำมีร่างกายจิตใจอยู่ร่วมกับเขื่อน สิ่งประกอบอื่นของเขื่อนและระบบนิเวศของแม่น้ำที่เปลี่ยนแปลงไป บทความวิจัยนี้นำแนวคิด ‘การหลอมรวมกันจนกลายเป็นตัวตน’ (embodiment) มาทำความเข้าใจตัวตนผู้คนในพื้นที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนโดยใช้กรณีศึกษาเขื่อนปากมูลที่สร้างมาแล้ว 33 ปี ผู้เขียนเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 16 คน โดยพบว่าเขื่อนปากมูลและระบบนิเวศแม่น้ำมูลที่ไม่สมบูรณ์ได้ฝังตัวลงไปในชีวิตประจำวันของผู้คนกลุ่มต่างๆ

อยู่ทุกเมื่อเชื่อวันและเป็นระยะเวลาต่อเนื่องยาวนาน ผู้คนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนถูกบังคับให้มีร่างกายและตัวตนที่คุ้นเคยกับเขื่อนปากมูล ตัวตนของชาวบ้านภายใต้การมีชีวิตอยู่ร่วมกับเขื่อนถูกจารึกและฝังลงในเนื้อในตัวชาวบ้านผ่านการแสดงออกทางอารมณ์ความรู้สึกที่หลากหลายและผ่านการเคลื่อนไหวของร่างกาย เช่น คำพูดที่ใช้สื่อสาร การพาตัวเองไปนอนในหลุมระเบิดแก่ง และการเข้ายึดอุปกรณ์ก่อสร้างเขื่อนขณะที่มีการก่อสร้างเขื่อน การยึดสันเขื่อน การประท้วง และนอนบนถนนข้างทำเนียบรัฐบาล 99 วัน เป็นต้น ท้ายสุดบทความเสนอว่า ‘การหลอมรวมกันจนกลายเป็นตัวตน’ ควรเป็นประเด็นสำคัญระดับนโยบายการออกแบบการประเมินผลกระทบทางสังคมก่อนการสร้างเขื่อน

คำสำคัญ: การหลอมรวมกันจนกลายเป็นตัวตน ร่างกาย เขื่อนปากมูล
แม่น้ำโขง

Abstract

The main argument of this article is that hydropower dams as external material objects have turned the Mekong River and its tributaries into the river full of techniques and sciences; the design of these hydropower dams excluded lived experiences and sentient bodies of the riverine people. Hydropower dams have transformed the notions of body, self, emotion and the lived bodies of people by forcing local people to live with dams and associated changes in the river ecological systems. This research paper is based on a case study of Pak Mun Dam. It takes the concept of embodiment as a lens to understand physical bodies of people affected by the Pak Mun Dam, constructed 33 years ago. The author used in-depth interviews to collect data from 16

individuals purposively selected as key informants. It has found that the Pak Mun Dam and scanty ecologies of the Mun River have been constantly embedded in the daily lives of the riverine people. Lived bodies of those affected by the dam have been forced to become intimately acquainted with the dam itself. Diversely embodied experiences of affected people have been expressed through varying emotions, feelings and even body movements. These experiences include the language they used and their demonstration activities including physically lying on the blasted rapid sites, seizing the construction materials during the construction of the Pak Mun Dam, occupying the dam site for a few years, and finally organizing the 99-day protest occupying sections of the road in front of the Government House in Bangkok. The paper proposes that embodiment should be regarded as a key issue in the design of social impact assessment policy.

Key words: Embodiment, Body, Pak Mun Dam, Mekong River

บทนำและประเด็นถกเถียง

บทความวิจัย¹ ขึ้นนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอความสัมพันธ์ของเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำ (hydropower) (ซึ่งในบทความนี้จะเรียกสั้นๆว่า ‘เขื่อน’) ผลกระทบของเขื่อนกับผู้คนในกลุ่มแม่น้ำโขงผ่านแนวคิด ‘การหลอมรวมกันจนกลายเป็นตัวตน’ (embodiment)² โดยมีประเด็นแลกเปลี่ยนถกเถียง (argument) สำคัญคือเขื่อนมิใช่เพียงเรื่องเกี่ยวข้องกับกายภาพ ชีวภาพและโครงสร้างพื้นฐานเท่านั้น แต่เขื่อนเกี่ยวโยงและซึมเข้าไปอยู่ใน ‘ร่างแห่งความรู้สึกที่มีชีวิตจิตใจ’ (sentient body)³ ของชาวบ้านในพื้นที่ที่ผลกระทบจากเขื่อน

ทั้งกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่ใกล้และไกลจากเขื่อน นอกจากนี้เขื่อนและองค์ประกอบของเขื่อน เช่นทางผ่านปลา (fish passage) ซึ่งเป็นสรรพสิ่งอื่นก็ได้เข้ามาหล่อหลอมในตัวตนของชาวบ้านหรือในร่างแห่งความรู้สึกของชาวบ้านผ่านห้วงเวลาและการค่อยๆสะสมแบบทบทวีของผลกระทบทางกายภาพ ชีวภาพ สังคมและเศรษฐกิจเข้าไปในตัวชาวบ้าน การมีร่างกาย (body) และตัวตน (self) ที่คุ้นเคยกับเขื่อนมิได้เกิดจากความยินยอมพร้อมใจ หากแต่เกิดจากการถูกบีบบังคับและการหล่อหลอมให้มีชีวิตอยู่กับเขื่อนจนทำให้เขื่อนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตไปโดยปริยาย ชาวบ้านจำต้องมีชีวิตอยู่กับการค่อยๆ พังพินาศลงของทรัพยากรแม่น้ำที่โขงและแม่น้ำสาขา เช่น แม่น้ำมูลที่ถูกตัดออกเป็นส่วนๆ และถูกควบคุมการไหลการหยุดไหลจากการปั่นกระแสไฟฟ้าหรือการปิด-เปิดประตูระบายน้ำของเขื่อนปากมูลในแต่ละปี การหลอมรวมจนกลายเป็นร่างกายและตัวตนของบ้านภายใต้การมีชีวิตอยู่กับเขื่อนได้ถูกจารึกลงที่ตัวชาวบ้านในรูปของอารมณ์ความรู้สึกที่แสดงออกทางความคิด ความเชื่อ การแสดงออกทางอากัปกิริยาต่างๆ ทางกาย เช่น น้ำเสียง การพูด สีหน้า แววตา และการทำมาหากิน เป็นต้น

‘เขื่อนและองค์ประกอบของเขื่อน’ คือ โครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่มหึมาที่ถูกฝังหรือจารึกตัวลงในแม่น้ำและระบบนิเวศของน้ำเพื่อควบคุมแม่น้ำที่เคยสมบูรณ์ในฐานะเป็นแหล่งเลี้ยงชีพของคนในชุมชนริมแม่น้ำและพื้นที่แห่งความสัมพันธ์ระหว่างคนริมน้ำกับธรรมชาติทั้งมิติคุณค่า ความเชื่อ และตัวตนทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีมาก่อนสร้างเขื่อน (Öhman, 2016; Bourgoin, 2013, Öhman and Thunqvist, 2016) เขื่อนคือผู้ที่เข้ามายึดแม่น้ำเพื่อผลิตไฟฟ้าป้อนภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม ความต้องการของครัวเรือน การควบคุมจัดการน้ำท่วม และการสัญจรไปมาทางน้ำ (McCully, 2011: 11) เขื่อนขนาดใหญ่ถูกทำให้ปรากฏร่างกายและตัวตนอยู่ในแม่น้ำสายต่างๆ ทั่วโลก นับจากปีค.ศ. 1949 (ปี พ.ศ. 2492) จำนวน 5,000 แห่ง และคาดว่าเมื่อสิ้นสุดศตวรรษที่ 20 จะมีเขื่อนขนาดใหญ่ทั่วโลกมากถึง

45,000 แห่ง โดยมากที่สุดอยู่ในประเทศจีน (22,000 แห่งภายในทศวรรษ 2000) รองลงมาคือประเทศอเมริกา (6,390 แห่ง) และลำดับสามคือประเทศแคนาดา (793 แห่ง) กลุ่มคนริมน้ำที่ต้องถูกบังคับโยกย้ายถิ่นฐานคือ กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดจากการสร้างเขื่อน (WCD, 2000: 8)

นอกจากนี้สมาคมเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำนานาชาติ (International Hydropower Association-IHA) ย้ำว่าเขื่อนถูกยกให้เป็นพลังงานหมุนเวียน จึงทำให้เขื่อนเป็นที่นิยมทั่วโลก โดยจะมีการขยายตัวของเขื่อนมากถึง 60% ในปี 2050 และสามารถสร้างงานที่เชี่ยวชาญมากถึง 600,000 ประเภท (International Hydropower Association-IHA, 2020) ช่วงทศวรรษ 1930 (2473) ถือเป็นยุครุ่งเรืองของวิทยาการสมัยใหม่ว่าด้วยเขื่อนในฐานะเครื่องมือสร้างชาติ สัญลักษณ์ของความก้าวหน้าและอำนาจทางการเมืองเศรษฐกิจอย่างแท้จริง เพราะเขื่อนคือ สิ่งประกอบสร้างจากความรู้สมัยใหม่ ความล้ำหน้าทางเทคโนโลยีด้านวิทยาศาสตร์ที่สามารถสร้างประโยชน์ต่อมนุษย์เชิงวัตถุที่ได้จากการใช้แม่น้ำอย่างเข้มข้น (Solomon, 2010) อย่างไรก็ตามเขื่อนถูกวิพากษ์วิจารณ์มาโดยตลอดเช่นกันว่าเป็นตัวจักรสำคัญในการทำลายระบบนิเวศแม่น้ำและวิถีคนพื้นที่ถิ่นอย่างมหาศาลจนเกินจะเยียวยา และยากจะทำให้พื้นที่และวิถีผู้คนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนหวนกลับมาคืนได้ (Hay et al., 2019; Scudder, 2005; Wang et al., 2014; McCully, 2001; Boelens et., 2019; WCD, 2000) เขื่อนบีบบังคับผู้คนโยกย้ายถิ่นฐานจากบ้านเกิดเมืองนอนซึ่งมีมากกว่า 10 ล้านกว่าคนแล้วทั่วโลก (Cernea, 2000) นอกจากนี้ การเมืองของสิ่งแวดล้อม เช่น ภาวะโลกร้อน และการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อลดความยากจนรวมทั้งการเพิ่มมูลค่าการผลิตคือแรงจูงใจสำคัญทางการเมืองในการตัดสินใจสร้างเขื่อนของรัฐโดยความร่วมมือกับองค์กรการเงินระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลก (Hay et al., 2019)

ร่างกายและตัวตนของคนในพื้นที่ริมแม่น้ำค่อนข้างต่างไปจากคนกลุ่มอื่นๆ เช่น กรณีคนริมน้ำโขงและน้ำมูลที่มีภักดีบิยายว่าตนเองคือ คนหาปลา

คนโง่ ชาวประมง คนมูล มักพูดว่าแม่น้ำคือชีวิต แม่น้ำคือแม่ (นิวัฒน์ ร้อยแก้ว, 2566; สมปอง เวียงจันทร์, 2553) เป็นต้น หากมองจากมุมมองสมัยใหม่นิยม (Modernism) ที่มีฐานคิดแบบคู่ตรงกันข้ามระหว่างความเป็นเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึก มุมมองสมัยใหม่นิยมยึดว่าความจริงสูงสุดมีชุดเดียวนั้นคือความจริงจากหลักของเหตุผลและความเป็นวิทยาศาสตร์ ส่วนอารมณ์ความรู้สึก (affection) อคติ (bias) และ ความจริงชุดอื่นๆของคนธรรมดาสามัญให้เป็นสิ่งตรงข้ามกับความเป็นเหตุเป็นผล เช่นนี้ เชื่อกันก็คือ สัญลักษณ์ของการใช้เหตุผลและการเข้าถึงความจริงแบบวิทยาศาสตร์ (Öhman, 2016; Boelens, Shah, Bruins, 2019) ในขณะที่ความรู้สึกนึกคิด อารมณ์ ตัวตน อคติ และความรู้ของคนริมแม่น้ำคือ ความไม่เป็นกลางและอคติและถูกมองเชิงลบ (Öhman and Thunqvist, 2016) จึงปราศจากความชอบธรรมในกระบวนการตัดสินใจสร้างเขื่อน การศึกษาวิจัยมิติอารมณ์ความรู้สึกรวมทั้งการมีตัวตนของคนริมโขงเพื่อประกอบการตัดสินใจสร้างเขื่อนจึงจำกัดมาโดยตลอด ทำให้การศึกษาเรื่องเขื่อนกับผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและสังคมนั้นแทบไม่เป็นที่สนใจมากนัก การทำลายความรู้ และตัวตนของคนท้องถิ่น โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิง ชนพื้นเมือง และ คนชายขอบ การศึกษาผลกระทบของเขื่อนอย่างจริงจังในมิติสังคมวัฒนธรรมเศรษฐกิจเริ่มปรากฏมากขึ้นโดยนักสังคมศาสตร์ในช่วงกลางทศวรรษ 1990s เป็นต้นมา (Hay et al, 2019) เวลาต่อมานักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ต่างก็หันมาให้ความสนใจอารมณ์ความรู้สึก ตัวตน และ สรรพสิ่งอื่นๆ ที่นอกจากวิทยาศาสตร์และมนุษย์ในฐานะสิ่งประกอบสร้างทางสังคมและการสร้างความรู้โลกทางสังคมและโลกทางวิทยาศาสตร์ที่บูรณาการเข้าหากันผ่านประสบการณ์ชีวิตและร่างกายและส่งผ่านไปสู่การสร้างความรู้และการปฏิบัติในโลกทางวิศวกรรม และปฏิบัติการของวิทยาศาสตร์ล้วนขึ้นอยู่กับประสบการณ์การรับเข้ามาในตัวตนของคน (Öhman and Thunqvist, 2016; Haraway, 1988; Haraway, 1991; Harding, 1987)

ประเด็นถกเถียงที่ผู้เขียนนำเสนอในย่อหน้าข้างบนมาจากความรู้สึกนึกคิดและความปรารถนาของผู้เขียนเองที่ต้องการนำเสนอแนวคิดใหม่ๆ เพื่ออธิบายและทำความเข้าใจประเด็นเดิมๆ ว่าด้วยเรื่องเงื่อนไขในกลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะกรณีเงื่อนไขปากมูลที่มีงานมากมายที่เขียนเกี่ยวกับเงื่อนไขและงานของผู้เขียนเอง โดยมากแล้วการศึกษาเกี่ยวกับเงื่อนไขกลุ่มน้ำโขงที่ผ่านมาของนักสังคมศาสตร์ นักวิชาการมักให้ความสนใจอธิบายและวิเคราะห์เงื่อนไขในกลุ่มแม่น้ำโขงผ่านแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองที่เน้นการทำความเข้าใจเงื่อนไขและผู้คนจากมุมมองความสัมพันธ์ทางอำนาจ ใครได้ใครเสียประโยชน์ ความเป็นธรรมในการเข้าถึง ควบคุม และการใช้ทรัพยากรแม่น้ำโขง (ดู Hirsch, 2010, Sneddon, 2015, Foran and Manorom, 2009; กนกวรรณ มะโนรัมย์ และพงษ์เทพ บุญกล้า, 2564; Baird et al., 2020; Baird et al., 2015; Geheb and Suhardiman, 2019; Middleton, 2022; Grünwald et al., 2022; Blake and Barney, 2018) รองลงมาได้แก่มุมมองเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยนโยบายทางการเมืองที่ส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและลดความยากจน โดยการให้เอกชนมีบทบาทสำคัญในการใช้ทรัพยากรแม่น้ำโขง (ดู Middleton et al., 2013; Matthews and Motta, 2015; Soukhaphon et al., 2021)

ส่วนแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่เน้นการศึกษาการใช้มิติวัฒนธรรมความรู้ความเชื่อมโยงของท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรแม่น้ำโขงนั้นมักเป็นนักวิชาการในภูมิภาคที่สนใจเรื่องนี้ในประเด็นการขยับการจัดการแม่น้ำโขงโดยใช้มิติทางวัฒนธรรมท้องถิ่นมาเป็นองค์ประกอบสำคัญในระดับนโยบาย (ดู กฤษฎา บุญชัย, 2566; ธันวา ใจเที่ยง, 2549) รวมทั้งงานวิจัยที่บ้านที่เกี่ยวข้องแทบทั้งหมดด้านชุมชนกับทรัพยากรแม่น้ำและป่าไม้ ดูเว็บไซต์สถาบันชุมชนลุ่มน้ำโขง (มปป.) ส่วนการทำความเข้าใจเงื่อนไขและโครงสร้างพื้นฐานทางน้ำจากมุมมองเครือข่ายผู้กระทำการ (Actor Network Theory) และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในฐานะสิ่งประกอบสร้าง

ของการเมืองเรื่องของการเขียนในภูมิภาคแม่น้ำโขงนั้นปรากฏในงานของนักวิชาการไม่มากนัก (ดู จักรกริช สังขมณี, 2018; Sangkhamanee, 2007; Johnson, 2020; กนกวรรณ มะโนรมย์ และพงษ์เทพ บุญกล้า, 2564) ดังนั้นผู้เขียนเห็นว่าการให้ความสำคัญกับการศึกษาตัวตนของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนผ่านแนวคิด embodiment มีความจำเป็นยิ่งเนื่องจากทำให้ประเด็นตัวตนและประสบการณ์ชีวิตของชาวบ้านได้รับผลกระทบจากเขื่อนในฐานะที่เป็นชุดความรู้เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมชุดหนึ่งที่มีคุณค่า มีความลุ่มลึก หลากหลายและมีความหมายทางการเมือง อีกทั้งไม่เป็นชุดความรู้ชายขอบที่ถูกกลืนและถูกมองเป็นคู่ตรงข้ามกับชุดความรู้ที่ถูกผลิตสร้างจากฐานคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่มุ่งเน้นข้อมูลเชิงตัวเลขเพียงอย่างเดียวที่ถูกมักถูกใช้เสมอๆ ในกระบวนการตัดสินใจเรื่องการพัฒนาพลังงานในภูมิภาคแม่น้ำโขง

วิธีการศึกษาภาคสนาม

ผู้เขียนศึกษาประเด็นเขื่อนในกลุ่มน้ำโขงมาหลายปีจนเกิดความหลงใหล (passion) เกาะติดประเด็นนี้มาต่อเนื่องนับตั้งแต่เขื่อนปากมูล (นับจากปี 2542) จนมาถึงเขื่อนราษีไศล และเขื่อนห้วยนาที่ตั้งในลำน้ำมูล ต่อมาได้ศึกษาเขื่อนน้ำเทิน 2 และเขื่อนไชยะบุรี ในประเทศลาว รวมทั้งศึกษาการสร้างเขื่อนทั้งภูมิภาคแม่น้ำโขง การเกาะติดกับการศึกษาเขื่อนที่ต่อเนื่องเนิ่นนาน ทำให้ผู้เขียนเห็นตัวตนของตัวเอง เกิดอคติและความชอบไปโดยปริยาย หากกล่าวไม่เลยความจริงมากไปก็คือว่า เขื่อนได้ค่อยๆ เดินทางเข้ามาฝังลึกในฐานะตัวตนทางวิชาการของผู้เขียนเลยทีเดียว เพราะเขื่อนคือผู้กระทำที่สำคัญในฐานะประเด็นตั้งต้น (entry point) หรือกรณีศึกษา (case study) ที่ทำให้ผู้เขียนสามารถเข้าสู่ความเข้าใจตัวตนชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบที่ต้องอยู่ท่ามกลางการค่อยๆ สูญหายไปของระบบนิเวศแม่น้ำโขงที่ชาวบ้านพึ่งพาอาศัยทำกิน สร้างชุมชน รักษาระบบเครือญาติ และสถาบันทางสังคม (ดู Morton

and Olson, 2018; Vaddhanaphuti and Györváry, 2015) ผู้เขียนเห็นว่า กรณีศึกษาคือจุดตั้งต้นที่มีความสำคัญมากทางการวิจัยเชิงคุณภาพเพราะ ถือเป็นกลยุทธ์ของการวิจัยเพื่อศึกษาหน่วยทางสังคม (ดู Yin, 2009) ช่วยตอบคำถามวิจัยว่าทำไมและอย่างไรด้วยการอธิบายรายละเอียดเชิงลึกของปรากฏการณ์ในบริบททางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล/ปฏิสัมพันธ์ที่หลากหลายของมนุษย์ (intersubjectivity) (Yin, 2014) และกรณีศึกษาของการวิจัยเชิงคุณภาพยังช่วยทำให้เห็นเหตุการณ์ กระบวนการ ความเป็นปัจเจกภายใต้ขอบเขตมิติเวลาและกิจกรรม (Creswell, 2014)

ที่ผ่านมาผู้เขียนใช้วิธีการวิจัยทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพในการศึกษาเรื่องเขื่อน หากต้องการตัวเลขเชิงสถิติตามกรอบคิดแบบปฏิฐานนิยมเพื่อนำมาสนับสนุนการตัดสินใจเชิงนโยบายเพื่อให้รัฐยอมรับมากขึ้น แบบสอบถามก็เป็นเครื่องมือในการหาข้อมูลเชิงประจักษ์ เช่น การศึกษาเรื่องเขื่อนปากมูล ห้วยนา และราชสีลาที่รัฐต้องการแก้ไขปัญหาในภาพกว้าง ข้อมูลตัวเลขช่วยให้รัฐสามารถนำมาเป็นข้ออ้างในการเยยวยาผู้ได้รับผลกระทบได้มากขึ้น (กนกวรรณ มะโนรมย์และพงษ์เทพ บุญกล้า, 2564; กนกวรรณ มะโนรมย์ สุรสุม กฤษณะจุฑะ และนพพร ช่างชิง, 2552; มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2545) เช่น ล่าสุดกระทรวงพลังงานได้ตั้งคณะกรรมการตรวจสอบข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือราษฎรที่ประกอบอาชีพประมงที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูลนับแต่ปี 2566 โดยรัฐใช้ข้อมูลเชิงปริมาณประกอบการตัดสินใจเพราะเห็นว่ามีความชัดเจนเป็นรูปธรรมจับต้องได้ เช่น จำนวนชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบที่เป็นชาวประมง 6,176 ราย จำนวนชาวประมงที่มีเครื่องมือทำการประมง มีความชำนาญการใช้เครื่องมือประมง สามารถพายเรือได้ สามารถว่ายน้ำได้ และกรู้อักขีปลา เป็นต้น (สำนักงานพลังงานจังหวัดอุบลราชธานี, 2567) ซึ่งการตั้งคณะกรรมการเรื่องการชดเชยเช่นนี้ได้ดำเนินการมายาวนานหลาย 10 ปีหลายรัฐบาลและใช้ข้อมูลเชิงสถิติมาโดยตลอด แต่ก็ยังไม่สามารถดำเนินการให้มีการช่วยเหลือเยียวยาความสูญเสียที่เกิด

กับคนปากมูลแต่อย่างใด เนื่องจากการชดเชยได้กลายเป็นประเด็นการเมืองของรัฐและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) มากกว่าประเด็นเรื่องความเป็นธรรม และการคำนึงถึงอารมณ์ความรู้สึกของชาวบ้านที่มีชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำมูลโดยเฉพาะการสูญเสียทรัพยากรปลาและอาชีพรายได้จากปลารวมทั้งความผูกพันกับแม่น้ำมูลของชาวบ้าน

ผู้เขียนเห็นด้วยกับประเด็นที่ว่าการรักษาความเป็นกลางในการทำความเข้าใจธรรมชาติของนักวิทยาศาสตร์ไม่ใช่แนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องเสมอไปเพราะเป็นการคิดแบบคู่ตรงข้ามและเป็นการแยกระหว่างประสบการณ์ทางร่างกายและจิตใจออกจากกัน ในทางตรงข้ามนักสังคมศาสตร์จำนวนมากเห็นว่าร่างกายคือสิ่งที่เชื่อมโยงกับความจริงทางสังคม ปฏิบัติการทางสังคม และมุมมองทางสังคมอยู่ตลอดเวลา (Harding, 2008; Haraway, 1988; Ellis and Bochner, 2000; Dant and Wheaton, 2007; Hargreaves and Vertinsky, 2007) โดยเฉพาะการนำเสนอประสบการณ์ชีวิต (lived experiences) ของผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนที่ตัวตนของเขาดำรงอยู่ในกระบวนการหลอมรวมให้ตัวตนไปจากเดิมก่อนการสร้างเขื่อน ในบทความนี้ผู้เขียนต้องการเสนอให้เห็นความเป็น embodiment ของคนในพื้นที่เขื่อนซึ่งผู้เขียนไม่เคยนำเสนอประเด็นนี้มาก่อนและประเด็นนี้เพิ่งจะมีนักวิชาการนานาชาติที่ศึกษาเรื่องเขื่อนและการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศหยิบยกขึ้นมาทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อตัวตนของคนเมื่อไม่นานมานี้ (Öhman and Thunqvist, 2016; Rusansky, 2021)

ล่าสุดงานวิจัยของผู้เขียนเรื่อง ‘Slow violence and water (in) justice: (Feminist) Political Ecologies of intergenerational struggles in the Mekong region’ โดยใช้กรณีศึกษาเขื่อนปากมูล เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพที่เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) จากประเด็นหลักคือตัวตนของคนที่ได้รับผลกระทบจากความรุนแรงที่แผ่เข้ามาจากเขื่อนปากมูลที่เข้ามาฝังอยู่ในเนื้อในตัวร่างกายจิตใจของผู้หญิงและคน

กลุ่มต่างๆ ระหว่างเดือนกรกฎาคม-ธันวาคม 2566 นี้ผู้เขียนได้เก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญไปแล้วจำนวน 16 คน (ชาย 3 คน หญิง 13 คน) ในพื้นที่อำเภอโขงเจียมและอำเภอบึงสามพัน จังหวัดอุบลราชธานี การเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant) เป็นการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) ผู้ที่คัดเลือกคือจากชาวบ้านที่เกิดและเติบโตในอำเภอโขงเจียม มีประสบการณ์ก่อน ระหว่าง และหลังการสร้างเขื่อนปากมูล อีกทั้งมีและไม่มีประสบการณ์เข้าร่วมเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูล เป็นแกนนำและไม่เป็นแกนนำในการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้ยกเลิก หรือ เปิดประตูเขื่อนปากมูล อีกทั้งเรียกร้องให้มีการชดเชยเยียวยาผลกระทบที่ได้รับจากการสร้างเขื่อนปากมูล อาชีพของผู้หญิงที่ให้ข้อมูลมีทั้งแม่ค้าขายปลา คนหาปลา แม่ค้าขายอาหารและของฝาก ผู้เขียนใช้กรณีศึกษานี้เพื่อয়กระตบการอธิบาย embodiment กับเขื่อนในระดับภูมิภาคลุ่มน้ำโขงเพื่อชี้ให้เห็นว่า กรณีศึกษาเขื่อนปากมูลสามารถอธิบายสถานะของ embodiment ในภูมิภาคแม่น้ำโขงได้เพราะเขื่อนปากมูลคือกรณีศึกษาให้กับเขื่อนตัวอื่นๆ ที่สร้างมาภายหลังเพื่อลดปัญหาจากการสร้างเขื่อนที่ปราศจากการศึกษาผลกระทบอย่างรอบด้านโดยเฉพาะการละเลยมิติของความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างคนและแม่น้ำ (WCD, 2000) สำหรับบทความชิ้นนี้ผู้เขียนมีลำดับการเขียนโดยเริ่มจากบทนำ ข้อถกเถียงและวิธีการศึกษา ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปนี้ผู้เขียนจะนำเสนออีก 4 ประเด็นได้แก่ 1) ว่าด้วยแนวคิด embodiment 2) เทคนิคและวิทยาศาสตร์คือ embodiment ของเขื่อนและแม่น้ำ 3) embodiment ของคนในพื้นที่ผลกระทบจากเขื่อน และ 4) บทสรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ว่าด้วยแนวคิด embodiment

แนวคิด embodiment ถูกนำมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม โดยนักปรัชญาฝรั่งเศสสำนักปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) ที่ชื่อว่า มัวรีส์ แมร์โลปงตี (Maurice Merleau-Ponty) (ช่วงปี 1908-1961) และ นักสังคมวิทยาปิแอร์ บูดีเยอร์ (Pierre Bourdieu) (Csordas, 2009) และไม่เกิน 10 ปีมานี้แนวคิด embodiment ถูกนำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง คนและเพื่อน (Öhman, 2016) แมร์โลปงตีทำความเข้าใจประสบการณ์ของ มนุษย์ และ ‘ร่างกายที่มีชีวิต/ร่างกายเปี่ยมชีวิต’ (lived body) ที่อธิบาย ร่างกาย จิตและโครงสร้างสภาพแวดล้อมภายนอกมีความสัมพันธ์กับร่างกาย แต่ทั้งสองท่านมีจุดเน้นต่างกัน แมร์โลปงตีอธิบาย embodiment ผ่านมิติ ปรัชญา ส่วนบูดีเยอร์อธิบาย embodiment เชิงสังคมวิทยาและปฏิบัติการ ในชีวิตประจำวัน (Csordas, 2009)

ในทางปรัชญา แมร์โลปงตีชี้ embodiment เป็นเรื่องของประสบการณ์ ของมนุษย์ที่มาพร้อมกับร่างกาย โดยภาพลักษณ์แห่งกาย (body image) ในบทบาทเป็นพื้นที่ของการรับรู้ปรากฏการณ์ต่างๆ ในสังคม ความหมาย ของชีวิตในฐานะที่เป็นบุคคลนั้นจะมีความรู้สำนึกคิดและการรับรู้ระหว่าง กายและใจ ร่างกายมีความสัมพันธ์โดยตรงกับโลกทางกายภาพและสังคม การมี เสรีภาพและการมีความสัมพันธ์กับสรรพสิ่งต่างๆ รอบตัวเสมอๆ ไม่ว่าจะเป็น สถาบัน คน และธรรมชาติ นอกจากนี้แมร์โลปงตียังชี้ว่าร่างกายคือจุดตั้งต้น หรือสถานที่หลักที่ทำให้คนรู้จักโลก ร่างกายมิได้แยกออกจากสิ่งที่รับรู้จาก การมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างพฤติกรรมที่แสดงออกมาทางกายต่อวัตถุ ผลที่เกิดจากการรับรู้ต่อวัตถุนั้นเป็นผลมาจากการมีความรู้สึกร่วมไปกับวัตถุ หรือสถานการณ์นั้นๆ เพราะร่างกายเป็นสิ่งที่อยู่ร่วมหรือผสมผสานไปกับวัตถุ และสิ่งอื่นๆ อยู่ตลอดเวลา อีกทั้งมีการเคลื่อนไหวไปมาของร่างกายผ่านวันเวลา และพื้นที่ต่างๆ อยู่เสมอๆ แมร์โลปงตีปฏิเสธการคิดแบบแยกคู่ตรงข้าม (dichotomy) ระหว่างจิตใจและร่างกาย ท่านเน้นย้ำว่ากระบวนการซึ่งร่างกาย

มีประสบการณ์เกี่ยวกับสิ่งรายล้อมที่อยู่ในโลกซึ่งประสบการณ์เหล่านี้ได้กลายเป็นประธานของความรู้ที่ทำงานผ่านร่างกายของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับโลกและการรับรู้ ดังนั้นกระบวนการของ embodiment จึงถูกสร้างหรือก่อรูปจากพฤติกรรมของอุปนิสัยและการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา (Merleau-Ponty, 1998)

แมร์โลปงตียังได้กล่าวถึงสำนึกของมนุษย์ว่าทำงานผ่านการเคลื่อนไหวไปมาของร่างกาย ดังนั้น ตัวตนของมนุษย์จึงไม่อาจหลุดลอยออกไปจากวัตถุหรือไร้ความข้องเกี่ยวสัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ ที่เป็นวัตถุ และการเข้าใจสิ่งอื่นๆ มักผ่านการรับรู้ที่เกิดจากการมีความสัมพันธ์ร่วมกันกับวัตถุหรือสิ่งที่อยู่รายรอบตัวมนุษย์ อีกทั้งแมร์โลปงตีได้กล่าวถึงการรับรู้เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคม (Phenomenology of Perception) (1996) ว่าประสบการณ์ที่มาจากร่างกายเกิดจากการสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ที่อยู่รายรอบตัว ตัวเรามีได้แยกออกจากโลกหรือตัวเรามีได้มองโลกแบบแยกออกจากเราหรือโลกหรือกายถูกแยกออกจากจิต จิตมิได้เป็นสิ่งแปลกแยกกับเราเหมือนนักปรัชญาสมัยใหม่นิยมตั้งวลีดังกระฉ่อนโลกที่ว่า “ฉันคิดฉันจึงเป็นอยู่” (I think, Therefore I am) ที่เป็นถ้อยคำของนักปรัชญา เรเน่ เดส์คาร์ต (René Descarte) ในทางตรงกันข้าม แมร์โลปงตี กลับเห็นว่าจิตอยู่กับกาย สำนึกมิได้แยกออกจากเรือนร่างหรือกาย ร่างกายเป็นประเด็นสำคัญหลักของการทำความเข้าใจโลก มิได้มองร่างกายเป็นเครื่องจักรกลและมองความจริงอยู่ที่จิตและการคิดว่ามีใช้อยู่ที่กาย แมร์โลปงตีให้ความสนใจกับ ‘ร่างกายที่มีชีวิต/ร่างกายเปี่ยมชีวิต’ นั่นคือมนุษย์เป็นร่างกาย ร่างกายเป็นพื้นที่รับรู้ความหมายของโลก เข้าใจและสื่อความหมายเกี่ยวกับปรากฏการณ์บนโลก ความหมายต่างๆ ล้วนเข้าใจผ่านท่าทางต่างๆ ทางกายและมีความเป็นพลวัตไม่ตายตัวแตกต่างกันไปตามบริบทสังคมวัฒนธรรมและพื้นที่ (Tilley and Cameron-Daum, 2017; Csordas, 2009)

ส่วนนักสังคมวิทยาปิแอร์ บูดีเยอร์ได้นำแนวคิด embodiment ใ้ใช้ในฐานะที่เป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โดยอธิบายผ่านตัวแบบทางทฤษฎีปฏิบัติการที่พัฒนาขึ้นมา ได้แก่ แนวคิด ฮาบิทัส (Habitus)⁴ (Csordas, 1988) ในหนังสือ Outline of the Theory of Practice (1977) บูดีเยอร์อธิบายแนวคิดฮาบิทัสว่า คือสิ่งที่อยู่ภายนอกตัวเราได้แก่ โครงสร้างแห่งสภาพแวดล้อมทางสังคมที่มีรูปแบบเฉพาะแต่เปลี่ยนแปลงได้ เช่น ความเป็นชนชั้น วางโครงสร้างต่อการปฏิบัติและการสร้างการเป็นตัวแทน การเป็นกฎกติกา หรือ เป็นผู้วางกฎอย่างเป็นภววิสัย ที่ปรับเปลี่ยนไปตามเป้าหมายได้ เกี่ยวข้องกับวิถีความเป็นอยู่ ภาวะความเคยชินของร่างกาย บูดีเยอร์ (Bourdieu, 1984, 1977) ฮาบิทัสเกิดจากโครงสร้างภายนอก เช่น ประสบการณ์ทางสังคม การสร้างความคุ้นเคยอย่างค่อยเป็นค่อยไปกับคน กลุ่ม และโครงสร้างที่อยู่ภายนอก การกระทำซ้ำๆ และการเรียนรู้ทางร่างกายผ่านการบ่มเพาะกล่อมเกลายเป็นเวลายาวนานภายใต้โครงสร้างภายนอกที่อยู่รายรอบซึ่งมักดำรงอยู่ ผังตัวหรือจารึกค่อนข้างถาวรคงทนในตัวตนและร่างกาย จนกลายเป็นความโน้มเอียงเชิงอุปนิสัย (disposition) ของคนๆ นั้น เช่น การแสดงออกทางอารมณ์ ความรู้สึก อากัปกิริยา ท่าทาง น้ำเสียง รสนิยมด้านอาหารการกินการอยู่ และการพูด การมีไม่มีรสนิยม การมีภาระหน้าที่ ความรับผิดชอบ การทำธุรกิจ ความขบขัน ศีลธรรม ปฏิบัติ การเข้าใจโลก ความจำเป็น ความสมดุล ความงาม การมีสามัญสำนึก การบูชา กลยุทธ์ของการใช้ชีวิต เป็นต้น เช่น การเลียนแบบผู้ใหญ่ของเด็ก การปลุกฝังทักษะและความชำนาญทางกายที่ได้มาจากการเรียนรู้บ่มเพาะจากโครงสร้างภายนอก เช่น ความชำนาญด้านศิลปวัตถุ (Bourdieu, 1984)

แนวคิด embodiment ถูกนำมาใช้มากกว่า 30 ปีมาแล้ว โดยนักสังคมศาสตร์นามกระเดื่องคือดอนน่า ฮาราเวย์ (Donna Haraway) เธอได้ตั้งคำถาม ในปี 1990 ว่า ‘ทำไมร่างกายของเราควรสิ้นสุดที่ผิวหนังของเรากระนั้นหรือ? “Why should our bodies end at the skin or include

at best our being encapsulated by kin?" (Haraway, 1990: 220) ในเมื่อโลกทางสังคมและเทคโนโลยีเข้ามาอยู่ในเนื้อในตัวของเรามาโดยตลอดผ่านการใช้เครื่องจักรต่างๆ ในชีวิตประจำวันของคน เช่น คอมพิวเตอร์ และสารสนเทศต่างๆ เครื่องมือทางการแพทย์การปลูกถ่ายอวัยวะหรือเครื่องมือซ่อมแซมเสริมร่างกายด้วยเครื่องมือทางการแพทย์ต่างๆ นานาและเทคโนโลยีอื่นๆ ซึ่งสะท้อนการอาศัยอยู่ร่วมกันระหว่างคนและเครื่องจักรหรือสรรพสิ่งที่มีใช้คน ชิลดริค (Shildrick, 2015) สะท้อนว่าคำถามของฮาราเวย์ (Haraway, 1990) นี้ แม้จะถามมามากกว่า 30 ปี แต่ยังเป็นคำถามร่วมสมัยและยังเป็นประเด็นการถกเถียงทางสังคมศาสตร์เรื่อยมาจนปัจจุบัน เพราะมันสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ทางสังคมของการเชื่อมโยงและสัมพันธ์กันระหว่างประสบการณ์ชีวิต เช่น กลุ่มคนพิการที่อยู่กับเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มโอกาสให้กับการมีชีวิตที่ดีขึ้นได้ นอกจากนี้บทความเรื่อง ‘A cyborg manifesto: Science, technology, and socialist-feminism in the 1980s’ ของฮาราเวย์ที่นอกจากวิเคราะห์สตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ที่ละเลยมิติความเชื่อมโยงกับประสบการณ์เชิงวัตถุแล้ว ยังได้สร้างคุณูปการว่าด้วยการวิเคราะห์สรรพสิ่งที่มิใช่คนในการประกอบสร้างโลกทางสังคมเพื่อให้เห็นความสลับซับซ้อนและความเชื่อมโยงระหว่างคนกับสิ่งอื่นๆ (intersubjectivity) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่เทคโนโลยีเข้ามาในชีวิตคนอย่างโหมกระพือเช่นนี้ ฮาราเวย์ (Haraway, 2004) เพื่ออืว่าการไม่ตายตัวหรือการมีสารัตถะ ความรู้ ความจริงเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ เพียงชุดเดียวหรือมีแก่นแกนเพียงอันเดียวดังที่เชื่อกันตามแนวทางการศึกษาแบบสมัยใหม่นิยมนั้นไม่สามารถนำมาทำความเข้าใจโลกทางสังคมว่ามีชุดความรู้ต่างๆ ดำรงอยู่มากมายและมีร่างกายตัวตนของสิ่งอื่นๆ ที่ดำรงอยู่อย่างหลากหลาย

งานของฮาราเวย์ว่าด้วย embodiment จากบทความอันโด่งดังที่มีคนอ้างอิงมากถึง 29,048 รายการนับจากปีที่เขียนในปี 1988 เรื่อง “Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege

of Partial Perspective” ก็เน้นความเชื่อมโยงระหว่างคน ความรู้ที่ฝังแฝงในบริบทเฉพาะที่ (embodied knowledge) ความไม่เป็นกลางแบบวิทยาศาสตร์และธรรมชาติ โดยเฉพาะประเด็นความรู้เฉพาะที่ (situated knowledge) คือการสะท้อนตำแหน่งแห่งที่ของความรู้ชุดต่างๆ ที่มีหลากหลายหลายชุดขึ้นกับบริบททางสังคม (พื้นที่ เวลา ประวัติศาสตร์ และสถานะทางสังคม เศรษฐกิจ) ของคนที่ผลิตความรู้นั้น ๆ ดังนั้น ความรู้จึงไม่มีความเป็นกลางปราศจากอคติส่วนตัวหรือเที่ยงแท้หนึ่งเดียวแบบวิทยาศาสตร์ได้ ปฏิบัติการความรู้ เช่น วิศวกรรมและวิทยาศาสตร์แท้จริงแล้วเกิดขึ้นจากประสบการณ์การหลอมรวมกันให้กลายเป็นตัวตน และประสบการณ์ชีวิตได้ส่งผ่านร่างกายไปสู่ความรู้และปฏิบัติการ

embodiment ถูกนำมาวิเคราะห์ปรากฏการณ์เชื่อมในครั้งแรกๆ โดยนักวิชาการชาวสวีเดนคือ Öhman and Thunqvist (2016) ในบทความเรื่อง ‘Human Bodies and the Forces of Nature: Technoscience Perspectives on Hydropower Dams, Safety, Human Security, Emotions and Embodied Knowledges’ บทความนี้อธิบายว่าเชื่อมมักถูกทำให้ยอมรับและได้รับการสนับสนุนส่งเสริมในฐานะสิ่งที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและเป็นพลังงานหมุนเวียน ทั้งๆ ที่เชื่อมสร้างผลกระทบมหาศาลทางสังคมและระบบนิเวศต่อสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ทั้งมีใช้คนและคนในพื้นที่ที่มีชีวิตที่ลงหลักปักฐานมายาวนานในบริเวณก่อนมีการสร้างเชื่อม กลุ่มคนเหล่านี้ต้องเผชิญกับความเสี่ยงและหายนภัยที่เกิดจากความล้มเหลวของการทำงานของเขื่อน นักวิชาการทั้งสองใช้กรณีศึกษาเชื่อมที่สร้างในแม่น้ำลูละ (Lule river) ประเทศสวีเดนเพื่อทำความเข้าใจเขื่อน อ่างเก็บน้ำที่สร้างรองรับน้ำจากเขื่อนและความมั่นคงปลอดภัยของมนุษย์รอบๆ เขื่อนและอ่างเก็บน้ำ การสร้างเชื่อมในแม่น้ำลูละทำให้เกิดความสูญเสียชีวิตผู้คนคนท้องถิ่นโดยเฉลี่ยปีละ 1-2 คนในพื้นที่เทศบาลจ็อคค์ม็อคค์ (Jokkmokk) โดยนับจากปีที่สร้างในลำน้ำนี้ มีคนเสียชีวิตรวมแล้วราวๆ 180-360 คน ทั่วเขตพื้นที่รายรอบเมืองหลวงของ

สต็อคโฮล์ม การเสียชีวิตจากการทำงานของเขื่อนผ่านการปั่นไฟฟ้าที่ต้องปล่อยน้ำออกมาจำนวนมากมานี้ได้มีการสอบสวนมูลเหตุการเสียชีวิต รวมทั้งมีมาตรการระแวดระวังความปลอดภัยเพื่อป้องกันการเสียชีวิตของผู้คนงานขึ้นนี้ต้องการนำเสนอประเด็นถกเถียงเกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิตของผู้คนที่ต้องอยู่กับเขื่อน อารมณ์ของกลุ่มคนที่ต้องสูญเสียคนที่เป็นที่รักเสียชีวิตจากกระบวนการทำงานของเขื่อนและอ่างเก็บน้ำ การควบคุมจัดการน้ำที่ไม่เป็นธรรมชาติได้ฝังตัวหรือจารึกลงไปในร่างกายและตัวตนของคนในพื้นที่เขื่อน เอกสารทางการของเขื่อนมิได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับร่างกายและอารมณ์ที่ปลอดภัยของผู้คนในกระบวนการตัดสินใจเรื่องการสร้างเขื่อน สิ่งที่รัฐสนใจคือ การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการบริหารจัดการเขื่อนและการมีกล้องวงจรปิดเพื่อติดตามความปลอดภัย ทว่าระบบเหล่านี้แท้จริงแล้วกลับสร้างความปลอดภัยที่ผิดพลาดต่อร่างกายและอารมณ์ของคน และย้ำว่าการจัดการควบคุมธรรมชาติจนละเลยความมั่นคงปลอดภัยของกายและจิตใจของผู้คนคือปัญหาความท้าทายของโครงสร้างพื้นฐาน

นอกจากนี้ โอแมน (Öhman) (2016) ได้เขียนบทความเรื่อง ‘Embodied Vulnerability in Large-Scale Technical Systems: Vulnerable Dam Bodies, Water Bodies, and Human Bodies’ ซึ่งว่าความเปราะบางของร่างกายตัวตนที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบเทคนิคขนาดใหญ่ (large-Scale Technical Systems) ใน 3 มิติได้แก่ ความเปราะบางของร่างกายเขื่อน (vulnerable dam bodies) ร่างกายแม่น้ำ (water bodies) และร่างกายมนุษย์ (human bodies) โดยชี้ถึงความท้าทายของแนวคิดสมัยใหม่ว่าด้วยร่างกายของมนุษย์ที่ถูกควบคุมด้วยร่างกายของธรรมชาติและร่างกายของเทคโนโลยีที่ถูกสร้างขึ้นมากควบคุมธรรมชาติอีกทอดหนึ่ง งานชิ้นนี้วิเคราะห์ถึงการเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดระหว่างร่างกายเขื่อน ร่างกายแม่น้ำ และร่างกายมนุษย์อย่างแยกกันไม่ออก โดยชี้ว่าการเข้าร่างกายตัวตนของมนุษย์และร่างกายของเขื่อนต้องมองผ่านร่างกายของแม่น้ำหรือการใช้ร่างกายของแม่น้ำที่ถูก

บงการด้วยเชื่อนเป็นศูนย์กลางของการศึกษา เชื่อนสร้างความเปราะบางให้กับทั้งร่างกายของแม่น้ำและร่างกายของผู้คน เพราะทันทีที่ถูกสร้างในแม่น้ำจูเลวาดโน (Julevädno) ที่ไหลผ่านเมืองซาปมิ (Sápmi) ทางตอนเหนือของประเทศสวีเดน มันก็กลายเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่กลืนกินร่างกายของแม่น้ำ ที่ดิน และสิ่งมีชีวิตต่างๆ เข้าไปจนหมด โดยเฉพาะคนที่มีความสัมพันธ์กับแม่น้ำ และที่ดินในพื้นที่ของการสร้างเชื่อนและได้รับผลกระทบจากเชื่อนทรัพยากรแม่น้ำและที่ได้ถูกดัดแปลงให้เปลี่ยนไปโดยแทบจะสิ้นเชิง โดยที่ประสบการณ์ชีวิต อารมณ์ตัวตน และความรู้ชุดต่างในฐานะสิ่งประกอบสร้างความป็นร่างกายและตัวตนของคนในพื้นที่ถูกมองแยกออกมากจากความเป็นวิทยาศาสตร์เพราะถูกบันทึกว่าเป็นสิ่งดั้งเดิมแบบจารีตและล้าสมัย การมีร่างกายตัวตนที่อยู่กับร่างกายของแม่น้ำที่แปรเปลี่ยนไป เชื่อนสร้างความไม่แน่นอนผกผันกับผู้กระทำการแม่น้ำและสร้างความเป็นรุกรานของร่างกายจิตใจของผู้คนที่ยากจะคาดคะเนได้ และสร้างร่างที่มีชีวิตของผู้คนให้ดำรงอยู่อยู่ทุกเมื่อเชื่อวันกับแม่น้ำที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงและความเปราะบาง

นักวิชาการสายสตรีนิยมจำนวนมากได้นำแนวคิด embodiment มาศึกษาประเด็นสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ และการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (ดู Rusansky, 2021; Sultana, 2011; Wilson & Chu, 2020; Beth & Rice, & Trauger, 2015; Verlie, 2021; Sultana, 2009; Federici, 2011; Nightingale, 2011, 2018, 2019; Elmhirst, 2015) งานแทบทุกชิ้นวิพากษ์การมองแยกออกจากกันระหว่างความเป็นวิทยาศาสตร์ในนามของเชื่อนโครงการพัฒนา การจัดการทรัพยากรร่วม และความเป็นผู้กระทำการที่มีตัวตนหรือร่างกายที่มีชีวิตไม่แง่มุมใดก็แง่มุมหนึ่ง นักสตรีนิยมวิพากษ์เสรีนิยมที่กระทบตัวตนของผู้หญิงโดยชี้ว่าทุนนิยมสร้างปัญหาสิ่งแวดล้อมและความไม่เป็นธรรมกรณีการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (Elmhirst, 2015) การสร้างเศรษฐกิจสีเขียว (green economy) ขึ้นมาก็เพียงเพื่อจะหันเหความสนใจจากร่างกายที่เป็นแรงงาน (labouring bodies) ในการเมืองเรื่องของการเปลี่ยนแปลง

ภูมิอากาศ เช่น ไม่สนใจว่าใครคือผู้ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศในระดับท้องถิ่น ซึ่งนั่นก็คือแรงงานหญิงไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการสร้างเศรษฐกิจสีเขียวของเศรษฐกิจเสรีนิยม (Wilson and Chu, 2020) นอกจากนี้เสรีนิยมของการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศยังโยกย้ายภาระความรับผิดชอบการเยียวยาผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศจากระดับปัจเจกบุคคลมาเป็นระดับโครงสร้างสังคม โดยเน้นการใช้ทางเลือกการบริโภคเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์แทนเพื่อหลีกเลี่ยงการศึกษาลผลกระทบเกี่ยวกับประสบการณ์ที่แตกต่างกันของร่างกายและตัวตนของปัจเจกบุคคลที่ได้รับจากการเผชิญกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะความไม่เป็นธรรมเชิงนโยบายจากกระบวนการสะสมของทุนนิยม (Beth et al., 2015) นอกจากนี้ การที่ความตึงเครียดระหว่างร่างกายและจิตใจของความเป็นปัจเจกที่ถูกกลืนโดยรัฐและทุนนั้นสะท้อนการแยกร่างการทำความเข้าใจปัญหาการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศกับวัตถุของผู้กระทำโดยเฉพาะมิติแรงบันดาลใจเกี่ยวกับความเป็นธรรมที่เกิดจากปัญหาการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (Verlie, 2021)

รูสซันสกี (Rusansky, 2021) ศึกษาอารมณ์ความรู้สึกที่ปรากฏในชีวิตประจำวันของชาวนาหญิงในพื้นที่เขื่อนไบโซ อิกัวçu (Baixo Iguaçu dam) ที่สร้างในแม่น้ำอิกัวçu (Iguaçu River) ทางตอนใต้ของประเทศบราซิลที่ระบายออกมาผ่านลวดลายการปักบนผืนผ้าในฐานะเครื่องมือการต่อรองต่อสู้ รูสซันสกีมองปรากฏการณ์ผ่านแนวคิดสตรีนิยมสายนิเวศวิทยาการเมืองให้ความสำคัญกับผลกระทบจากวัตถุคือเขื่อนที่ฝังและจารึกในอารมณ์และความเป็นเพศ การต่อต้านขัดขืนของผู้หญิงชาวนาไม่เพียงการออกมาประท้วงและทำกิจกรรมโดยตรง เช่น การรณรงค์เพื่อให้เห็นปัญหาของเขื่อน แต่ได้แสดงออกทางกายและอารมณ์ความรู้สึกผ่านลวดลายที่เป็นภาพแทนตัวตนของพวกเขาที่ในแต่ละวัน โดยพวกเขาได้บรรจุเย็บปักถักร้อยอารมณ์ร่างกายและความรู้สึกของพวกเขาลงในผืนผ้าพื้นเมือง (embroidering arpilleras)

เพื่อสะท้อนการต่อสู้ทางกายจิตและอารมณ์ของพวกเธอในนามของเครือข่ายผู้หญิงและงานศิลปะ การเย็บปักถักร้อยว่าด้วยการเสนอร่างกายและตัวตนของผู้หญิงชาวนาในพื้นที่ได้รับผลกระทบเชื่อนี้เป็นกลยุทธ์ทางการเมืองของการเคลื่อนไหวทางสังคมของศิลปะผ่านการเย็บปักถักร้อยถูกนำมาใช้ในฐานะเครื่องมือทรงพลังในการต่อรองกับการเมืองเรื่องของการเชื่อนเพื่อหวังให้เกิดการปรับเปลี่ยนผลกระทบจากการสร้างเชื่อน

ส่วน Yaka (2023) ที่นำแนวคิด embodiment ของแมร์โลปงตีมาทำความเข้าใจร่างกายของผู้หญิงโดยชี้ว่าร่างกายคือส่วนสำคัญในฐานะองค์ประธานหลักของผู้หญิงในการเคลื่อนไหวต่อต้านเชื่อน เช่น ในพื้นที่ของทะเลดำทางตะวันออกของประเทศตุรกี โดยเผยให้เห็นว่าประสบการณ์ชีวิตความไวทางด้านร่างกายและอารมณ์ความรู้สึก สำคัญรู้ สัมพันธ์กับแม่น้ำและอัตลักษณ์ของผู้หญิงมักแสดงออกผ่านความทรงจำทางประวัติศาสตร์ อีกทั้งถูกผลิตสร้างและรักษาเอาไว้ผ่านความสัมพันธ์ระหว่างร่างกายของผู้หญิงร่างกายของแม่น้ำภายในเนื้อหนังมังสาของโลกทางกายภาพ ถ้อยแถลงของผู้หญิงที่ถูกขืนมาต่อต้านเชื่อนเกี่ยวข้องกับตัวตนทางการเมืองของผู้หญิงที่ก่อเกิดมาจากชุดต่างๆ ของประสบการณ์ด้านการสัมผัสที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าของผู้หญิงกับแม่น้ำ ความรู้สึกที่ฉับไวเร่งด่วนต่อการที่ต้องลุกขึ้นออกมาปกป้องแม่น้ำกลายเป็นชนวนสำคัญของการต่อต้านเชื่อนแบบถอนรากถอนโคน ดังนั้นตัวตนหรือร่างกายในฐานะองค์ประธานของผู้หญิงจึงเป็นประสบการณ์หลักของร่างกายที่เต็มไปด้วยความตึงเครียดและความวิตกกังวลซึ่งกระทบการเมืองขององค์ประธาน (ร่างกายและตัวตน) ของผู้หญิง

เทคนิคและวิทยาศาสตร์คือ embodiment ของเขื่อนและแม่น้ำ

ตลอดเวลามากกว่า 60 ปี ผู้เขียนเห็นว่า ‘แม่น้ำโขงมีฐานะเป็นร่างกายแห่งเทคนิคและวิทยาศาสตร์’ (River body as techniques and sciences) หมายความว่าแม่น้ำโขงถูกทำให้เป็นแม่น้ำเพื่ออุตสาหกรรมและการพัฒนาผ่านกายาของเขื่อน นับแต่การปรากฏตัวของเอกสารที่ขึ้นสำคัญที่สุดชิ้นแรกที่เป็นหมุดหมายและส่งอิทธิพลต่อการพัฒนาและใช้แม่น้ำโขงในกาลเวลาต่อมา คือเอกสารที่ชื่อว่า ‘การพัฒนาทรัพยากรแหล่งน้ำในลุ่มน้ำโขงตอนล่าง’ (Development of Water Resources in the Lower Mekong Basin) จัดทำขึ้นโดยคณะกรรมการเศรษฐกิจเอเชียและตะวันออกไกลแห่งสหประชาชาติ (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมของเอเชียและแปซิฟิกแห่งสหประชาชาติ-UNESCAP) (UN, 1957) ซึ่งเป็นยุคที่ประเทศสหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทและอำนาจในการจัดการแม่น้ำโขงช่วงสงครามเย็น (Sneddon, 2015) ในเอกสารนี้ระบุว่าการพัฒนาแม่น้ำโขงเป็นสิ่งจำเป็นของประเทศลุ่มน้ำโขงตอนล่าง ซึ่งในขณะนั้นมีการประเมินพบว่าแม่น้ำโขงมีศักยภาพสูงมากแต่ใช้ประโยชน์น้อยมากในขณะที่ประเทศลุ่มน้ำโขงตอนล่างกลับเต็มไปด้วยความยากจน ดังนั้นการพัฒนาที่ดีที่สุดเพื่อให้สามารถนำศักยภาพของแม่น้ำโขงมาใช้ให้มากที่สุดคือ การสร้างเขื่อนพลังงานไฟฟ้า การพัฒนาโครงข่ายขนส่งทางบก การสร้างระบบป้องกันน้ำท่วม และการพัฒนาระบบชลประทาน

เอกสารฉบับนี้นับเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่สำคัญมากเพราะเป็นภาพแทนความคิดแบบคู่ตรงข้ามระหว่างธรรมชาติและสังคม และความ เป็นเหตุเป็นผลบนฐานคิดจากเป็นวิทยาศาสตร์ที่แยกออกจากอารมณ์ ร่างกายและตัวตนของคนท้องถิ่นที่อาศัยในลุ่มน้ำโขง เพราะมีจุดมุ่งหมายเพื่อ ศึกษาความเป็นไปได้ทางเทคนิคเป็นหลักและเสนอโครงการพัฒนาที่เป็น โครงสร้างพื้นฐานของภูมิภาคลุ่มน้ำ ประโยคสำคัญของเอกสารคือ “ในฐานะที่เป็นแม่น้ำขนาดใหญ่เช่นนี้ ปรากฏว่าปราศจากข้อมูลด้านศักยภาพและ

ความเป็นไปได้ของการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงและลำน้ำสาขาและพบว่าการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงมีน้อยมาก และประเทศลุ่มน้ำโขงยังล้าหลังด้านพัฒนา (a region that is under developed) โดยเฉพาะด้านพลังงาน ดังนั้นรายงานฉบับนี้จึงต้องการนำเสนอการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงให้สูงสุดและเต็มศักยภาพของแม่น้ำโขงให้มากที่สุด” (UN, 1957: 1)

เอกสารดังกล่าวนี้นำเสนอผลการศึกษาของผู้เชี่ยวชาญที่เป็นนักวิทยาศาสตร์กายภาพชีวภาพและวิศวกรรมศาสตร์หลากหลายสาขาเป็นหลัก โดยให้ความสำคัญกับแม่น้ำโขงในฐานะแหล่งการพัฒนาภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนล่างของ 4 ประเทศ ได้แก่ ลาว ไทย กัมพูชาและเวียดนาม เอกสารประกอบด้วย 5 บท เริ่มบทแรกที่กำลังกล่าวถึงสภาพทางกายภาพชีวภาพและเงื่อนไขและปัญหาทางเศรษฐกิจของภูมิภาคที่ยังยากจน บทที่สองเน้นนำเสนอศักยภาพการใช้ประโยชน์ของแม่น้ำโขงได้แก่เขื่อน ระบบชลประทาน เส้นทางคมนาคมทางบก และการจัดการควบคุมน้ำท่วม บทที่สามเน้นว่าความต้องการพัฒนาของภูมิภาคด้านการผลิตไฟฟ้าพลังน้ำราคาถูก เส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อระหว่างประเทศ การขยายระบบชลประทาน และการควบคุมน้ำในสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง (Mekong delta) บทที่สี่ ข้อเสนอของเขื่อนขนาดใหญ่ที่ควรจะต้องสร้าง 5 แห่งในระยะเริ่มแรก ได้แก่ เขื่อนผามอง เขื่อนเขมราฐ เขื่อนคอนฟอน (Khone Falls) เขื่อนซาบอ และเขื่อนโตนเลสาบ (UN, 1975) ส่วนสำคัญของเอกสารคือบทที่หนึ่ง ที่เน้นรายงานถึงศักยภาพของแม่น้ำโขงทางกายภาพที่เหมาะสมกับการพัฒนาพลังงาน และ ชลประทาน ระบุว่าพื้นที่ลุ่มน้ำโขงตอนล่างครอบคลุม 795,000 ตารางกิโลเมตร เป็นทั้งที่ราบลุ่ม ที่ราบสูงและความสมบูรณ์ของปากแม่น้ำโขง การไหลของน้ำ ความชัน ปริมาณฝนที่ขึ้นอยู่กับการหมุนเวียนเป็นหลัก แม่น้ำมูลเป็นแม่น้ำที่สมบูรณ์ที่เหมาะสมกับการทำนา แต่เป็นเขตเงาฝนและที่ดินไม่ค่อยสมบูรณ์จึงสมควรจะพัฒนาโครงการชลประทานและเขื่อน อีกทั้งประชาชนส่วนมากในกลุ่มน้ำโขงทำเกษตรกรรมและใช้ประโยชน์จากป่าไม้ที่ยังมีจำนวนมาก นอกจากนี้ยังพบว่า

คนในลุ่มน้ำทำประมงโดยเฉพาะในกัมพูชาและเวียดนามตอนใต้ ส่วนในภาคภาคอีสานนั้นรายงานระบุว่าคนอีสานทำนาและปลูกยาสูบจำนวนมาก แม่น้ำในภาคอีสานสามารถนำมาพัฒนาเขื่อนและระบบชลประทานได้มาก ทั้งแม่น้ำมูล ชี ลำปาว ลำพระเพลิงและน้ำโขง โดยในรายงานได้เสนอให้สร้างเขื่อนชลประทานจำนวนมากถึง 21 แห่งซึ่งหากพัฒนาทั้งหมดได้จะมีพื้นที่ชลประทานมากถึง 600,000 เฮกตาร์ (3,750,000 ไร่) (UN, 1957: 23-24)

คณะกรรมการแม่น้ำโขง (Mekong River Commission-MRC) ถูกสถาปนาขึ้นเมื่อ 60 กว่าปีที่ผ่านมา โดยการสนับสนุนของคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมของเอเชียและแปซิฟิกแห่งสหประชาชาติที่ต้องการให้มีหน่วยงานระดับนานาชาติของ 4 ประเทศมาเป็นกรรมการเพื่อการบริหารจัดการแม่น้ำโขงในฐานะที่เป็นแม่น้ำนานาชาติและใช้รายงานที่กล่าวมาข้างต้นเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาแม่น้ำโขง ต่อมาในปี 1995 คณะกรรมการแม่น้ำโขงได้ร่วมกันพัฒนาข้อตกลงแม่น้ำโขงปี 2538 (1995 Mekong Agreement) เพื่อเป็นแนวทางการจัดการแม่น้ำโขงร่วมกันในด้านพลังงาน การพัฒนา การสัญจร การใช้ประโยชน์และการพัฒนาศักยภาพด้านต่างๆ (MRC, 2021) ซึ่งคณะกรรมการแม่น้ำโขงเองก็เล็งเห็นถึงการใช้ประโยชน์จากศักยภาพของแม่น้ำโขง⁵ เพื่อสนองต่อความต้องการของผู้คนเศรษฐกิจและสังคมและสร้างความยั่งยืนในการพัฒนาไปด้วย (MRC, 2021: 15) การสร้างเขื่อนแม่น้ำโขงอันเป็นผลพวงจากข้อเสนอขององค์การสหประชาชาติเมื่อ 60 กว่าปีที่ผ่านมาพบว่า รัฐบาลจีนได้สร้างเขื่อนไปแล้วจำนวน 11 แห่ง ในมณฑลยูนนาน (จีนไม่ใช่สมาชิกของคณะกรรมการแม่น้ำโขงจึงมีอำนาจเต็มที่ในการพัฒนาเขื่อน) ส่วนลำนํ้าโขงตอนล่างนั้นประเทศสมาชิกต้องเห็นด้วยทั้งหมดจึงสามารถสร้างเขื่อนในลำนํ้าโขงได้ ณ ปัจจุบันมีเขื่อนถูกสร้างในลำนํ้าโขงตอนล่างไปแล้ว 2 แห่ง (เขื่อนไซยะบุรีและดอนสะโฮง) อยู่ระหว่างการก่อสร้าง 1 แห่ง (หลวงพระบาง) และมีแผนจะก่อสร้างอีก 8 แห่ง (เขื่อน

ปากแบ่ง ปากลาย สานะคาม ปากชม บ้านกุ่ม ลาดเสือ สามบ่อ และสตรีงเต็ง) รวมเชื่อมในลำน้ำโขงตอนล่างทั้งหมด 11 แห่ง (คณะกรรมการแม่โขงแห่งชาติประเทศไทย, 2567)

ความรู้มุมมองทางวิทยาศาสตร์และข้อมูลทางเทคนิคเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญสุดที่ถูกนำมาใช้เพื่อการจัดการออกแบบแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาทลอดห้วงเวลาที่ผ่านมา เช่น กรณีเชื่อมปากมูลที่สร้างบนแม่น้ำมูล เชื่อนี้ได้รับการพัฒนาโดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) โดยติดตั้งในแม่น้ำมูลที่ห่างจากแม่น้ำโขง 5.5 กิโลเมตร ในแง่ความเป็นมา เชื่อนี้สร้างในปี 2533 และปั่นไฟฟ้าได้ในปี 2537 เชื่อนถูกออกแบบเพื่อตอบสนองการพัฒนาอีสานโดยรัฐบาลไทยได้นำโครงการเข้าหารือกับคณะกรรมการแม่โขงว่าการสร้างเชื่อมในลำน้ำสาขาของแม่น้ำโขงเป็นไปได้โดยไม่กระทบกับแม่น้ำโขงสายประธาน ผู้แทนจากประเทศลาว กัมพูชาและเวียดนามก็ได้มีปัญหากับการสร้างเชื่อมปากมูลเพราะไม่ได้ถูกสร้างในลำน้ำนานาชาติที่เป็นแม่น้ำสายประธาน เชื่อนี้ได้รับอนุมัติเงินส่วนใหญ่จากธนาคารโลก เชื่อนี้ไม่ได้มีการประเมินผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคม (Foran and Manorum, 2009) อีกทั้งการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะระบบนิเวศด้านประมงและการอพยพของปลาระหว่างแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล รวมทั้งการขัดเซยผลกระทบที่ชัดเจนก่อนการสร้างเชื่อมโดยรวมอย่างรอบคอบแต่ประการใด (TDRI, 2000: 1; Jutagate et al., 2005; WCD, 2000) ข้อมูลด้านกายภาพของแม่น้ำและการออกแบบเชิงโครงสร้างมีความชัดเจนมากกว่าข้อมูลเชิงสังคมและวิถีชีวิต จนเมื่อสร้างเชื่อมปากมูลแล้วผลกระทบทางสังคมและวิถีชีวิตเชิงลบที่ยาวนานและนำมาสู่การต่อต้านอันเข้มข้นของคนในพื้นที่ที่ยึดถือจนตราប់ปัจจุบัน (Soukhaphon et al., 2021; Foran and Manorum, 2009, Missingham, 2003; Amonnsakchai et al., 2000; Baird et al., 2020; TDRI, 2000)

เขื่อนปากมูล เขื่อนราษีไศล และเขื่อนห้วยน้ำ ที่สร้างเป็นแนวตรงพาดขวางลำน้ำมูล และเขื่อนไชยะบุรีที่สร้างพาดขวางลำน้ำแม่น้ำโขงสายประธานในสายตาของผู้เขียนที่เป็นนักสังคมศาสตร์นั้น มันคืออาคารคอนกรีตที่แข็งแกร่งที่สุดที่ตั้งบนแม่น้ำไม่ว่าจะเกิดลมพายุห่าฝนมันก็ไม่ถล่มทลายลงมาโดยง่ายตายนัก ยกเว้นเขื่อนบางตัวที่ถูกสร้างแบบไม่ได้มาตรฐาน เช่น เขื่อนเซเปียนเซินน้ำน้อยในลาวที่พังลงมาบางส่วนเมื่อไม่กี่ปีมานี้ ในจินตนาการและความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ความรู้สึกของผู้เขียน เขื่อนคือสิ่งที่ถูกจารึกและฝังตัวลงไปในธรรมชาติในฐานะเป็นสิ่งแปลกปลอมที่เกิดขึ้นกับธรรมชาติซึ่งเป็นธรรมชาติ (แม่น้ำและระบบนิเวศแม่น้ำ) ที่ประกอบด้วย ตัวเขื่อน สันเขื่อน ประตูเขื่อน ทางระบายน้ำล้น (spillway) กังหันน้ำ (turbine) ทางผ่านปลาแก่งหินที่ระเบิดออกมาเพื่อสร้างเขื่อนที่วัดระดับน้ำที่เขื่อนเก็บกักอ่างเก็บน้ำ ประตูน้ำเข้า (intake) ทางไหลออกของน้ำ (outflow) เครื่องกำเนิดไฟฟ้า (generator) หม้อแปลง สายส่งไฟฟ้า (transmission line) และอื่นๆ และต่อมาวงการเทคโนโลยีสร้างเขื่อนก็พยายามปรับปรุงเทคโนโลยีใหม่เพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและการพัฒนาที่ยั่งยืนเช่นการใช้เทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมมากขึ้น (IHA, 2000; Quaranta and Davies, 2022) นอกจากการสร้างเขื่อนที่อาศัยความรู้ด้านวิศวกรรมแล้วยังอาศัยความรู้ด้านนิเวศวิทยาของแม่น้ำทั้งเชิงกายภาพและชีวภาพอีกด้วย ส่วนประกอบสร้างความเป็นเขื่อนนี้มาจากความรู้ทางเทคนิควิทยาการบนฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ที่ทันสมัยที่ได้สร้างความหมายและตัวตนให้กับแม่น้ำแบบใหม่ผ่านการหลอมรวมแม่น้ำด้วยศาสตร์ต่างๆ เพื่อให้มีตัวตนในฐานะแม่น้ำที่ใช้การได้ (working river) และแม่น้ำเพื่ออุตสาหกรรม (Jakobsson, 2002)

เอกสารของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ได้ระบุข้อเท็จจริง (fact) เกี่ยวกับแม่น้ำมูลและเขื่อนปากมูลด้านเทคนิคและข้อมูล

เชิงรูปธรรม แต่ไม่ได้พูดถึงคนที่อยู่ริมแม่น้ำมูลว่าเป็นใคร ทำอะไร รู้สึกคิดอะไร เกี่ยวกับแม่น้ำมูลและมีชีวิตอยู่อย่างไร ดังข้อความข้างล่างนี้

“ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลำน้ำสายสำคัญที่สุดอยู่แหล่งหนึ่ง คือ “แม่น้ำมูล” จัดเป็นแม่น้ำที่มีปริมาณน้ำไหลมากเป็นอันดับ 2 รองจากแม่น้ำเจ้าพระยา (มีความยาว 640 กิโลเมตร) สำนักงานพลังงานแห่งชาติ ปัจจุบัน คือ กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน (พพ.) และ กฟผ. ได้ร่วมทำการสำรวจและศึกษาเพิ่มเติมพบว่าสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำดังกล่าวได้ ประกอบกับความต้องการใช้ไฟฟ้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีปริมาณมาก ทำให้ต้องมีการรับไฟฟ้ามาจากภาคกลางและภาคเหนือ รวมทั้งซื้อจากการไฟฟ้าลาว ทำให้ระบบไฟฟ้าขาดความมั่นคง เสี่ยงต่อการเกิดปัญหาไฟดับ จึงได้วางแผนก่อสร้าง “เขื่อนปากมูล” ที่บริเวณบ้านหัวเหว อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล ถูกจัดอยู่ในแผนพัฒนาไฟฟ้าของ กฟผ. ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (2530-2540) คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติให้ กฟผ. ดำเนินการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2533 เริ่มดำเนินการก่อสร้างในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2533 งานแล้วเสร็จสมบูรณ์ในเดือนพฤศจิกายน 2537 เขื่อนปากมูลสร้างปิดกั้นแม่น้ำมูลที่บ้านหัวเหว อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ห่างจากจังหวัดไปตามลำน้ำประมาณ 82.5 กิโลเมตร และห่างจากปากแม่น้ำมูลที่ไหลลงแม่น้ำโขงประมาณ 6 กิโลเมตรเขื่อนปากมูลเป็นเพียงเขื่อนทดน้ำ ลักษณะเหมือนฝายน้ำล้นไม่ใช่เขื่อนกักเก็บน้ำ สร้างด้วยคอนกรีตบดอัดแน่น ความสูง 17 เมตร ยาว 300 เมตร สันเขื่อนกว้าง 6 เมตร ระดับสันเขื่อน 111 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง (รทก.) อาคารระบายน้ำเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก แบ่งช่องทางระบายน้ำ 8 ช่อง ติดตั้งประตูควบคุมน้ำแบบเหล็กบานโค้งขนาดกว้าง 22.5 เมตร สูง 14.75 เมตร อัตราการระบายน้ำสูงสุด 18,500 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาทีเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก

ทอดยาวไปตามแนวเขื่อนด้วยความยาว 72 เมตร ภายในติดตั้งเครื่องกำเนิดไฟฟ้า 4 เครื่อง แต่ละเครื่องมีกำลังผลิตเครื่องละ 34,000 กิโลวัตต์ รวมกำลังผลิตทั้งสิ้น 136,000 กิโลวัตต์ ผลิตพลังงานไฟฟ้าได้เฉลี่ยปีละ ประมาณ 280 ล้านหน่วย ประโยชน์ของเขื่อนคือ 1. การชลประทาน ทำให้ลำนํ้ามูลเหนือเขื่อน ซึ่งมีความยาว 150 กิโลเมตร มีนํ้าสมบูรณ์เป็นประโยชน์ต่อเพื่อที่เกษตรกร 2. ประมง กฟผ.ได้จัดทำบันไดปลาโจน และก่อสร้างศูนย์เพาะพันธุ์ปลาขึ้น เพื่อช่วยพัฒนาการประมงในลำนํ้าเหนือเขื่อนให้เหมาะสม 3. สนับสนุนโครงการ โขง ซี มูล ซึ่งเป็นการสูบน้ำจากแม่น้ำโขงขึ้นมาถึงตอนบนของอีสาน เพื่อส่งนํ้าให้พื้นที่การเกษตรในภาคอีสานลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำมูล นํ้าส่วนหนึ่งที่เหลือใช้จากการเกษตร เมื่อปล่อยออกจากเขื่อนปากมูล สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการผลิตไฟฟ้าได้ประโยชน์อีกทางหนึ่งด้วย 4. สันเขื่อนปากมูลเป็นเส้นทางสัญจร แก่ราษฎรที่ใช้เส้นทางเชื่อมระหว่าง อำเภอโขงเจียม ไปยังอำเภอสรินทร์ 5. เป็นแหล่งท่องเที่ยว อีกแห่งหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานี 6. ช่วยเสริมกำลังผลิตไฟฟ้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ให้มีความมั่นคง 7. บรรเทาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและประชาชน กฟผ.ได้ปรับลดขนาดโครงการฯ ลง โดยย้ายที่ตั้งตัวเขื่อนมาอยู่ทางเหนือนํ้าประมาณ 1.5 กิโลเมตร ที่บ้านหัวเหว และลดระดับกักเก็บนํ้ามาอยู่ที่ระดับ 108 เมตร (รทก.) กำลังผลิตไฟฟ้าจากเดิมที่ตั้งเป้าหมายไว้ 300,000 กิโลวัตต์ ลดลงเหลือเพียง 136,000 กิโลวัตต์ ทำให้แก่งตะนะ วัดดอนธาตุ และแก่งสะพือ ไม่ได้รับผลกระทบแต่อย่างใด (กฟผ. <https://www.egat.co.th/home/pak-mun-dm/> สืบค้นวันที่ 28 ธันวาคม 2566)

แต่ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลกลับมองเห็นตัวตนของเขื่อนในสิ่งที่ตรงกันข้ามกับ กฟผ.ชาวบ้านเปรียบเขื่อนปากมูลเหมือนกับ ‘มัจจุราชนิยาย’ ในมุมมองของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลที่

เข้ามาทำลายร่างกายและตัวตนของชาวบ้านและแม่น้ำมูลที่ชาวบ้านเปรียบ
‘แม่น้ำมูลคือที่นา’ ดังที่หญิงแกนนำเขื่อนปากมูลท่านหนึ่งกล่าวว่า

“ถ้าภาษาบ้านแม่ที่เคยมีประสบประสบการณ์มานะ อยู่กับแม่น้ำ มาตลอดชีวิตอันนี้ (เขื่อนปากมูล) คือมัจจุราชที่มองไม่เห็นตัว ที่ เขาเว่กกันสมัยก่อน แม่ย้อนเห็นว่าได้เคยฟังเรื่องมัจจุราชที่มองไม่เห็นตัว พอมาเห็นเขื่อนตัวนี้ปุ๊บนี้แหละคือมัจจุราชใหญ่ เพราะว่า แต่ก่อนมันเคยเป็นแหล่งทำมาหากิน คนอยู่แบบอุดมสมบูรณ์อย่างมากมาแต่กับวันนี้ไม่มีอะไร แม่กลายเป็นคนหายไปเลย เหลือแต่ ส่วนน้อย (ชาวบ้าน) ที่เขามารอจับปลาหน้าประตูเขื่อน แต่ก่อน คนหาปลาอยู่เต็มยาวตามลำน้ำมูล แต่ก่อนคนหาปลาอยู่ทุกกอนหิน แก่งหิน แม่ก็เคยมานอนอยู่ที่นี่ (จุดที่ตั้งเขื่อนปากมูล) เคยอาศัยอยู่ จุดนี้ จุดนี้คือถ้าปลาแตก ที่นอนรอหาปลา แม่เอาลูกมาด้วย มา นอนไปด้วยกัน เห็นสภาพจุดนี้ในทุกวันนี้ มันเกิดหายนะแบบนี้ เราก็สิ้นไร้ไม้ตอก ไม่มีที่พึ่ง เหมือนเรามีน้า อยู่ดีๆวันหนึ่งมีคนมา เอานาเรา มายึดนาไปแบบนี้ เหมือนกัน คือแม่หาปลา ถือว่าเป็น นาในน้ำ เป็นนาที่หากินง่าย หาง่าย ไม่มีปัญหาในการหาอาหาร พอลงน้ำได้ปลามาปั๊บ” (สัมภาษณ์แกนนำหญิงอายุ 74 ปี, 9 ธันวาคม 2566)

ร่างกายเขื่อนปากมูลในฐานะเทคนิควิทยาการสมัยใหม่เกิดจาก นโยบายของรัฐที่ต้องการพัฒนาภาคอีสาน หน่วยงานที่ถูกตั้งขึ้นมาเพื่อจัดหา พลังงานคือ กฟผ. และแหล่งทุนของภาคเอกชน ซึ่งทุกภาคส่วนนี้มีฐานคิดที่ ตั้งบนการคิดหรือโลกทัศน์ของการแยกธรรมชาติออกจากสังคมหรือการ แยกความเป็นร่างกายออกจากจิต กล่าวคือ แม่น้ำโขงและแม่น้ำมูลถูกสร้างขึ้น โดยนักวิทยาศาสตร์ว่าเป็นแม่น้ำที่สมบูรณ์ทางกายภาพเหมาะกับการสร้าง พลังงานไฟฟ้าและระบบชลประทานเพื่อตอบสนองความต้องการทาง เศรษฐกิจ เขื่อนคือเครื่องมือทางเทคนิคเพื่อปรับเปลี่ยนความสมบูรณ์ของ แม่น้ำให้เป็นแม่น้ำที่ทันสมัยด้วยเทคโนโลยีที่ล้ำสมัย ประสบการณ์ของมนุษย์

(ร่างกายที่มีชีวิต/ร่างกายเปี่ยมชีวิต) มิได้ถูกนับมาอยู่ในแม่น้ำและเขื่อนปากมูล ร่างกายของแม่น้ำและมนุษย์มิได้เป็นศูนย์กลางของการประเมินศึกษา ผลกระทบก่อนการสร้างเขื่อน (Öhman, 2016) แม่น้ำมูลในฐานะโครงสร้างภายนอกที่มีความใกล้ชิดกับร่างกายและตัวตนคนปากมูลก่อนการสร้างเขื่อนที่ดำรงอยู่ในตัวของคนปากมูลไม่ถูกนับเข้าในกระบวนการตัดสินใจเรื่องเขื่อน แม่น้ำมูลถูกบ่มเพาะให้มีร่างกายและตัวตนในฐานะที่เป็นแม่น้ำเพื่อการพัฒนาหรือดังที่ Jakobsson (2002) ชี้ว่า แม่น้ำในโลกถูกทำให้กลายเป็นแม่น้ำเพื่ออุตสาหกรรมและแม่น้ำที่ใช้การได้เพื่อการพัฒนาประเทศ

Embodiment ของผู้คนในพื้นที่สร้างเขื่อนปากมูล

(1) ความหลากหลายของร่างกายและตัวตน

มากกว่า 30 ปีแล้วที่ชาวบ้านมีประสบการณ์ชีวิตที่อยู่กับเขื่อนปากมูลและทางผ่านปลา ร่างกายที่มีชีวิต/ร่างกายเปี่ยมชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปมาก ก่อนมีเขื่อนปากมูลนั้นร่างกายของชาวบ้านมีประสบการณ์อยู่กับแม่น้ำมูลที่อุดมสมบูรณ์ ร่างกายของชาวบ้านห่อล้อมด้วยธรรมชาติที่ล้นเหลือหรือตามภาษาปากของชาวบ้านว่าแม่น้ำที่ดีเป็นมูลค่าไม่ได้ การมีเครือข่ายที่คอยพึ่งพาอาศัยกันบนฐานการแลกเปลี่ยนและซื้อขาย และการมีเสรีภาพในการทำมาหากิน ดังที่แกนนำหญิงท่านหนึ่งได้กล่าวว่า

“ใครจะมาตีมูลค่าแม่น้ำมูลไม่ได้ แม่บอกเลยไม่มีมูลค่า ตีมูลค่าไม่ได้ แก่ง แหล่งธรรมชาติ มวลนี้ ใครจะมาขุดเขยอะไรได้ มันไม่เหมือนเราหา (ปลา) เอง เราทำมาหากินเองอย่างอุดมสมบูรณ์ ไม่ได้เบียดบังใคร เราอยู่อย่างเสรีภาพ อยู่อย่างสบายใจ ไม่ได้หนักใจ มีแต่เพื่อน ๆ มาหา มาเยี่ยม ตอนนี้ไม่มีมาเลย สมัยก่อนนี้แม่ไม่ได้ลำบากเลย มีคนมาถามหาปลา เขารู้จักแล้วว่าแม่หาปลากับสามี พอเรากลับถึงบ้าน แม่ค้าก็มาหาเราเลย ถามว่าได้ปลาอะไรมาบ้าง ได้ปลาชะเงย ปลาเค็งไหม ได้ปลาส้มมาไหม นี่คือไม่ต้องไปถาม

ยากเลย อีกอย่างเอาปลาไปแลกข้าว และ แลกเงิน แลกเสื้อผ้า
ซึ่งง่ายที่สุดเพื่อความอยู่ได้ในแต่ละครั้งที่ลงหาปลา แม่ลงไปแม่น้ำมูล
ราว ๆ 15 วันไปนอนที่นั่น กลับมาพร้อมปลาสด ปลาแดก แล้วเอา
มาแลกข้าว แลกผ้า และขายด้วย”(สัมภาษณ์แกนนำหญิงอายุ 74 ปี
สมัชชาคนจนเขื่อนปากมูล, 9 ธันวาคม 2566)

ร่างกายและตัวตนของชาวบ้านปากมูลที่ถูกหลอมรวมกับเขื่อนปาก
มูลในฐานะเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ที่ทาบทับฝังตัวลงไปในแม่น้ำมูลจน
ทำให้แม่น้ำสายนี้เป็นร่างกายแห่งเทคนิคและวิทยาศาสตร์นั้นเป็นร่างกายที่
เต็มไปด้วยความสูญเสียด้านอารมณ์ความรู้สึกจากโครงสร้างภายนอก (เขื่อน
และแม่น้ำในฐานะเทคนิค) ทำให้ร่างกายและตัวตนของชาวบ้านเปลี่ยนแปลง
หลังจากการถูกบีบบังคับให้อยู่ท่ามกลางซากปรักหักพังของระบบนิเวศ
แม่น้ำมูลจนชาชิน บูดีเยอร์ (Bourdieu, 1984, 1977) อธิบายว่าประสบการณ์
ทางสังคมที่เกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างภายนอกได้ทำให้ร่างกายค่อย ๆ คุ่นชิน
ผ่านกาลเวลายาวนาน จนท้ายที่สุดต้องยอมรับกับความคุ้นชินที่เกิดขึ้นเพราะ
มันได้ฝังตัวอย่างถาวรในร่างกายและตัวตนและการแสดงออกทางกาย กรณี
ชาวบ้านเขื่อนปากมูลเช่นกัน ดังถ้อยคำของแกนนำหญิงท่านหนึ่งเล่าด้วยน้ำ
เสียงที่ไม่มีความสุขระคนความเคียดแค้นให้ผู้เขียนฟังว่าเขื่อนได้ทำลาย
ระบบนิเวศดังนี้

“เราอยู่แบบประคับประคองตัวเองให้สังคมได้เห็นว่าเป็นการสร้าง
(เขื่อนปากมูล) แล้วก็ทำลาย ให้คนได้รู้จักว่าการสร้างเขื่อนทำลาย
ทรัพยากรซึ่งเคยเป็นบ่อปลาเคยหล่อเลี้ยงชุมชน เคยมีความอุดม
สมบูรณ์ กลับมามีเขื่อนนี้ เกิดสร้างเขื่อนปั๊บน้ำ สร้างตัวนี้ปั๊บน้ำ นั่นคือ
ความเจ็บปวดที่แม่เคยทำมาหากิน เคยมีเสียว เคยมีหนุ่มเพื่อนมา
เยี่ยมายาม นี่คือการเจ็บปวดที่จำไม่ลืมเลย” (สัมภาษณ์แกนนำ
หญิง อายุ 74 ปี สมัชชาคนจนเขื่อนปากมูล, 9 ธันวาคม 2566)

อีกถ้อยแถลงของชายวัยราว ๆ 60 กว่าปีเจ้าของร้านซ่อมมอเตอร์ไซด์ที่ถูกบีบบังคับให้โยกย้ายถิ่นฐานจากบ้านหัวเหวที่เป็นบริเวณสร้างเขื่อนปากมูล การเข้ามาในเนื้อในตัวของเขื่อนปากมูลของผู้ชายคนนี้สร้างปัญหาชีวิตชายผู้นี้หาปลาเลี้ยงครอบครัวเพราะมีที่น่าน้อยมาก คือไม่ถึง 2 ไร่และเป็นที่สูงไม่เหมาะกับการทำนา ชายท่านนี้จึงหาปลาเป็นหลักจากแม่น้ำมูลบริเวณที่สร้างเขื่อนปากมูล เพราะเห็นว่าเป็นจุดที่ปลามาอาศัยมากที่สุดในบริเวณนี้ไม่ห่างจากแม่น้ำโขงมากคือห่างเพียง 5 กิโลเมตรกว่า ๆ ครอบครัวของชายคนนี้อยู่ด้วยทรัพยากรปลาและทรัพยากรน้ำและทำเกษตรริมแม่น้ำมูล เช่น ปลูกหอม กระเทียม ผักนานาชนิดและเลี้ยงสัตว์ริมแม่น้ำมูล ถือว่าตลอดชีวิตของชายคนนี้อยู่กับแม่น้ำ ความเป็นอยู่ การอยู่การกิน และรายได้มาจากแม่น้ำมูลแทบทั้งสิ้น ชายคนนี้มีน้ำเสียงโกรธเคืองมากขณะเล่าถึงเขื่อนปากมูล

“ก่อนมีเขื่อน หาปลาทั้งกินและขาย เมียผมทำปลาแดกไปแลกข้าวปลาหาง่าย มันสมบูรณ์ไปหมด หาปลาเป็นอาชีพเลย หามาแต่พ่อแม่ของผม พอมีเขื่อนเข้ามา เราใจสลาย หลังจากโดยrukกล้าพื้นที่เพราะเขาส่งเขื่อน ทำให้ต้องย้ายออกจากบ้านเดิมที่เคยติดแม่น้ำ มาอยู่บนโคก (ที่สูง) เราไม่รู้จะทำอะไร หาปลาไม่ได้อีก เมียผมก็หางานอื่นทำเพื่อหารายได้ คือทำไม้กวาดส่งตลาดขาย ผมก็หาทางรอดโดยการเรียนรู้ซ่อมมอเตอร์ไซด์ รายได้ไม่พอไม่ค่อยได้ซ่อม พออยู่ได้ด้วยเงินสวัสดิการ แก่แล้ว ทำอะไรไม่ได้ หากมีปลาสมบูรณ์ แก่ก็ยังหาปลาขายได้นะ” (สัมภาษณ์ชายอายุ 62, 9 ธันวาคม 2566)

ชาวบ้านหญิงและชายที่ในพื้นที่ห่างจากเขื่อนต่างก็ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลด้านการท่องเที่ยว คือพื้นที่ที่มีชื่อเสียงมาก่อนของจังหวัดอุบลราชธานีนั้นคือแก่งสะพือ⁶ ระหว่างการฟังกน้ำเสียงและท่าทางของผู้ให้ข้อมูล ร่างกายที่มีชีวิตของผู้หญิงแม่ไม่ได้ผ่านประสบการณ์ชีวิตที่ไม่ได้ออกไปร่วมขบวนการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนนั้นก็กลับเต็มไปด้วยเจ็บช้ำน้ำใจ

จากการที่แก่งสะพือที่เคยเป็นแก่งที่งดงามกว้างขวางตามธรรมชาตินั้น ถูกทำให้จมหายไปจากน้ำมูลโดยเขื่อนปากมูลที่ตั้งห่างจากแก่งแห่งนี้ราว ๆ 46 กิโลเมตร เธออธิบายประสบการณ์ชีวิตในฐานะแม่ค้าขายอาหารในพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมแหล่งท่องเที่ยวนี้ว่าชีวิตเธอตกอยู่ในยุคมืด

“การค้าขายอาหารที่แก่งสะพือเริ่มจากยุคบุกเบิก คือรุ่นย่ายายฉัน ซึ่งมากกว่า 60 ปีมาแล้ว ได้มาจับจองที่ริมแม่น้ำมูลที่ติดกับแก่งสะพือเพื่อขายอาหารให้กับนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวกัน ดูแก่งสวย แต่การค้าขายดีที่สุดคือช่วง 20 ปีก่อนสร้างเขื่อนปากมูล คนมาเยอะมาก ขายอาหารดีมาก ถือเป็นยุคทองหรือเฟื่องฟู เรามีรายได้วันละหมื่นบาทเลยทีเดียว แต่ภายหลังสร้างเขื่อนและปิดประตูเขื่อนปากมูล ถือเป็นยุคมืดเลย แทบไม่มีคนมาเที่ยว แม้เขามาเขาก็บ่นว่าไม่เห็นมีอะไรน่าเที่ยว ไม่มีแก่งให้ดู รายได้จากการขายของขายอาหารได้วันละราวๆ เพียง 200-400 บาท” (สัมภาษณ์แม่ค้าหญิงอายุราวๆ 45 ปี, 16 พฤศจิกายน 2566)

หญิงอีกคนที่เปิดร้านอาหารริมแม่น้ำมูลบริเวณแก่งสะพือเธอ เล่าถึงประสบการณ์ชีวิตของการจัดการร่างกายตัวตนใหม่หลังจากน้ำท่วมแก่งสะพือ ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนปากมูลที่เป็นพลังอำนาจทางไกล (distance force) (ดู Johnson, 2020) มีแม่ค้าจำนวน 14 คนที่เปิดร้านอาหารในอาคารขายอาหาร 14 ร้าน อาคารนี้เป็นส่วนหนึ่งของวัดสระแก้วที่ให้ชาวบ้านมาเช่าในราคาถูกเพื่อทำมาหากิน เธอเล่าเหตุการณ์ในยุคมีเขื่อนปากมูลว่า

“ฉันต้องจับบัตรคิวก่อนจึงจะได้ขายอาหาร และต้องขายตามลำดับบัตรคิวที่เราจับได้ ขึ้นกับว่าโชคดีไหม หากโชคดีในวันนี้คือจับได้เลขต้นๆ เช่น 1 หรือ 1-5 เราก็โชคดีได้ขายอาหาร หากโชคไม่ดีเราจับได้เลขท้ายๆ ก็หมดสิทธิ์ ได้แต่มานั่งรอลูกค้า ก็ลุ้นว่าจะมีลูกค้ามาถึงเราไหม วันไหนไม่มีลูกค้าก็นั่งคุยกันปรับทุกข์กันไป ไม่มีโชค บางวันได้ลูกค้าคนเดียว ได้เงินไม่เกิน 300 บาท โชคดีหน่อย

ที่วัดเก็บค่าเช่าถูก เราก็ก้าวๆ กันไป พออยู่ได้ ไม่รู้จะไปทำอาชีพอะไรแล้ว แก่แล้ว เคยแต่ขายอาหาร ก็ทำมันไปอย่างนี้” (สัมภาษณ์แม่ค้าขายอาหารหญิงอายุ 52 ปี, 16 พฤศจิกายน 2566)

การมีประสบการณ์ชีวิตและร่างกายที่อยู่กับแก่งสะพือที่จมหายไปต่อหน้าต่อตาอันเนื่องมาจากเขื่อนปากมูล ทั้งที่เมื่อก่อนมีเขื่อน แก่งแห่งนี้คือแหล่งสร้างอาชีพการเป็นแม่ค้าขายอาหารให้กับนักท่องเที่ยวคือประสบการณ์ชีวิตที่ต้องอยู่ด้วยความเสี่ยงและความไม่แน่นอนที่เกิดในชีวิตประจำวัน ก่อนการสร้างเขื่อนปากมูลถือได้ว่าแก่งสะพือเป็นพื้นที่ของการหลอมรวมตัวตนให้เป็นครอบครัวค้าขายนับแต่บรรพบุรุษ ดังเสียงสะท้อนของชายเจ้าของร้านขายของฝาก เช่น กล้วยเบรกแตก และอื่นๆ เขาตั้งเพิงขายไม่ไกลจากแก่งสะพือที่จมลงในแม่น้ำ

“พ่อผมมาตั้งเพิงขายของฝากและกล้วยต่างๆ เมื่อ 35 กว่าปีมาแล้ว ก่อนสร้างเขื่อนปากมูล เราก็คายมาตลอดจนทุกวันนี้ พ่อผมเป็นคนแรกที่เข้ามาขายของฝากที่นี่ ก่อนมีเขื่อน แก่งสะพือคือจุดเที่ยวที่มีชื่อเสียงของจังหวัด คนมาเยอะมาตั้งแต่เดือนธันวาคมถึงเมษายนในทุกๆ ปี พ่อผมได้วันละเป็นหมื่น แต่พ่อมีเขื่อนตัวนี้ แก่งทั้งหมดจมหายไปแล้ว ทุกวันนี้ขายของฝากได้เงินวันละพันยากมาก ยากมากกว่าเมื่อไหร่เขาจะเปิดประตูเขื่อนให้เห็นแก่งสะพือ กฟผ. ก็บอกว่าจะพยายามเปิดประตูเขื่อนให้น้ำลดแก่งสะพือไหลแต่ก็ไม่แน่นอน เรามั่นคนตัวเล็ก ๆ จะไปทำอะไรได้ จะให้เขาเปิดประตูเขื่อนคงยาก ปีนี้แหละ (2566) ที่เขาเปิดประตูเขื่อนช่วงสงกรานต์ให้เราดีใจมาก คนเริ่มกลับมาเที่ยว มีเงินมีรายได้มากในสองสามวันที่เขาเปิดประตูเขื่อนให้คนมองเห็นแก่ง คนก็มาเยอะนะ” (สัมภาษณ์หญิงขาย 31 ปี, 11 พฤศจิกายน 2566)

ชายวัย 61 ปีที่ปัจจุบันผันตัวเองจากคนหาปลาามีอาชีพรับจ้างก่อสร้าง ปัจจุบันชีวิตแลกลงเอยด้วยการเป็นคนขายลอตเตอรี่ ชายคนนี้เคยเป็นคณะกรรมการหมู่บ้านมาก่อน ชายท่านนี้เล่าว่าทำนาอาศัยน้ำฝนและหาปลาจาก

แม่น้ำมูล ปลาหาง่ายมาก่อนการสร้างเขื่อน พอมีเขื่อนเกิดขึ้นมา ปลาแทบจะหมดไปจากแม่น้ำมูล จากที่เคยหาปลาขาย รายได้ก็หดหายไป ทำให้ชายคนนี้ตัดสินใจเปลี่ยนอาชีพเป็นรับจ้างในงานก่อสร้าง เพราะมีฝีมืองานไม้ แต่เมื่ออายุมากขึ้น ทำงานก่อสร้างไม่ไหวจึงตัดสินใจเปลี่ยนอาชีพเป็นขายลอตเตอรี่แทนเมื่อสองปีที่ผ่านมา การเปลี่ยนอาชีพจากเดิมที่เป็นคนหาปลาขายมาเป็นคนงานรับจ้างและขายลอตเตอรี่และการมีชีวิตของคนกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในพื้นที่ท่องเที่ยวที่ถูกทำลายจากเขื่อนปากมูล เช่น การขายอาหารตามบั้งควิวที่จับได้ให้กับลูกค้าที่ไม่รู้ว่าจะมีมาให้หรือไม่ในแต่ละวัน การซ่อมมอเตอร์ไซค์ที่แทบไม่พอกินในแต่ละวัน เรื่องราวเหล่านี้สะท้อนสิ่งที่ Bourgoin (2013) และ Öhman and Thunqvist (2016) อธิบายว่าโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ เขื่อนที่ถูกฝังตัวลงในแม่น้ำธรรมชาติได้ปรับเปลี่ยนร่างกายและตัวตนของคนในพื้นที่ทางสังคมและเศรษฐกิจโดยเพิ่มความเสี่ยงและความไม่แน่นอนให้กับร่างกายที่มีชีวิตของคนที่อยู่ในพื้นที่ที่มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน

(2) ร่างกายที่มีชีวิตกับการต่อสู้กับเขื่อน

ประสบการณ์ของมนุษย์มาพร้อมกับร่างกาย โดยที่ร่างกายคือพื้นที่ที่ทำให้มนุษย์ทำความรู้จักโลก เพราะร่างกายมิได้แยกออกจากสิ่งที่รับรู้ที่แสดงออกผ่านการเคลื่อนไหวไปมาของร่างกาย ร่างกายและตัวตนของคนมิได้แยกออกจากวัตถุที่อยู่ภายนอก ร่างกายที่มีชีวิตคือร่างกายที่เป็นพื้นที่รับรู้ความหมายของโลกและปรากฏการณ์บนโลก (Merleau-Ponty, 1998 อ้างใน Tilley and Cameron-Daum, 2017) เมื่อหันมามองประสบการณ์ชีวิตของผู้คนที่เขื่อนปากมูลที่ต้องอยู่ร่วมกับเขื่อนปากมูลที่ปิดตายเกือบ 20 ปี และมาจัดการแบบปิด ๆ เปิด ๆ มากกว่า 10 ปี⁷ รวมทั้งทางผ่านปลาพบว่าตัวเขื่อนและทางผ่านปลาคือประสบการณ์บนโลกของคนในพื้นที่ว่าด้วยการมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติที่ถูกดัดแปลงให้เปลี่ยนไปจนกระทั่งวิถีการดำรงชีพ ตัวตน อารมณ์ ความรู้สึก เช่น กรณีทางผ่านปลาที่ถูกสร้างขึ้นมาจากหลังจากที่มีการกีดกันและประทุ้งของชาวบ้านเพราะเขื่อนปิดกั้นการอพยพของปลา

กฟผ.ได้สร้างทางผ่านปลาขึ้นมาให้โดยเชื่อว่าจะช่วยให้ปลาอพยพผ่านขึ้นลงระหว่างแม่น้ำมูลและแม่น้ำโขงได้ แต่พบว่าประสิทธิภาพของทางผ่านปลามีต่ำมากจนไม่มีประสิทธิภาพมากพอที่ทำให้ปลาสามารถอพยพได้ตามที่คาดไว้ (TDRI, 2000; WCD, 2000)

การต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อต่อต้านเขื่อนเกิดขึ้นมาในนามสมัชชาคนจน เพื่อเรียกร้องต่อสู้แสดงออกผ่านทางกายและอารมณ์ที่หลากหลาย ได้แก่ การพาตัวเองไปประท้วงที่ท่าเนียบรัฐบาล 99 วัน การเข้ายึดสันเขื่อนปากมูลเป็นเวลา 4-5 ปี (ตั้งแต่ปี 2542 และตั้งหมู่บ้านประท้วงที่เรียกว่าหมู่บ้านแม่มนม้นยืนบริเวณเขื่อนปากมูล) ต่อมาถูกเผาทั้งทั้งหมดในอีกไม่กี่ปี การไปเดินขบวนในจังหวัดที่ติดแม่น้ำมูลที่เรียกว่าการเดินธรรมชาตินิยตรา (เดินทางไกลแบบสงบตามถนน) จากจังหวัดอุบลราชธานีถึงนครราชสีมา การยึดอุปกรณ์สร้างเขื่อน ขณะมีการสร้างเขื่อน การนอนในหลุมระเบิดแก่งเพื่อสร้างเขื่อน ออกแถลงการณ์ฉบับไม่ถ้วน การทำงานวิจัยไต่สวนในฐานะเครื่องมือต่อสู้ทางการเมืองและวิชาการ การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานเขื่อนปากมูล การประชุมและการเข้าเป็นคณะกรรมการเพื่อแก้ไขปัญหาเขื่อนปากมูลระดับชาติและระดับจังหวัด ซึ่งมีชุดแล้วชุดเล่าผ่านหลายคณะรัฐบาล เป็นต้น (Missingham, 2003)

แกนนำหญิงคนหนึ่งที่มีบ้านอยู่ห่างจากเขื่อนราวๆ 20 กว่ากิโลเมตร เล่าถึงร่างกายของเธอที่ต้องเผชิญกับการต้องอยู่ระหว่างการสร้างเขื่อนปากมูล (ปี 2533-2537) ที่เธอพยายามใช้ร่างกายประท้วงและนอนที่จุดที่จะมีการระเบิดแก่งหินเพื่อสร้างตัวอาคารเขื่อนนั้นสร้างความกังวลเรื่องการจับจ้องและสอดส่องของทางการ เธอเล่าว่าเครือญาติของเธอที่เป็นผู้หญิงทั้งหมด 4 คน รวมทั้งตัวเธอต่างไปร่วมนอนที่หลุมระเบิด ความรู้สึกตอนนั้นคือการไม่ต้องการเขื่อน ต้องการให้มีการยกเลิกการสร้างเขื่อน ต้องการให้ชาวบ้านมาร่วมประท้วงกันมากๆ เพื่อใช้มวลชนกดดันรัฐ แต่การต่อต้านเขื่อนเป็นไปด้วยความยากลำบากเพราะรัฐมองว่าเป็นการต่อต้านการพัฒนา ตัวเธอต้องขี้จิกขานและมักปิดประตูคุยกันหรือกระซิบกระซาบเพื่อไม่ให้คนที่สนับสนุนการสร้าง

เชื่อนได้ยิน บรรยากาศเต็มไปด้วยความตึงเครียดและวิตกกังวลว่าจะมีใครมารวมเดินขบวนและไปนอนที่หลุมระเบิดหรือไม่ ความกังวลจากการถูกสอดส่องจากทางราชการ และถูกตีตราจากคนที่กรุงเทพฯ ช่วงที่ไปประท้วง หน่วยงานรัฐและชาวบ้านด้วยกันเองที่เป็นฝ่ายผู้สร้างเชื่อน เธอเล่าด้วยน้ำเสียงเรียบๆ เนิบๆ เศร้าๆ แฝงไปด้วยความรู้ที่ผู้เขียนที่นั่งฟังอยู่รู้สึกถึงความเศร้าสร้อยและเสียใจจากการที่นาของเธอถูกน้ำท่วมหมดที่ถูกเวนคืนไปและการสูญเสียทรัพยากรปลา เธอได้แต่นั่งมองที่นาของตัวเองที่ถูกเวนคืนที่มันกลายเป็นที่ดินของ กฟผ. จำนวน 45 ไร่ เธอเข้าไปที่นาแปลงที่อยู่ไม่ไกลจากบ้านของเธอและเล่าว่า

“แม่เห็นเขา (คนสร้างเขื่อนปากมูล) มาปักป้ายและทราบว่าเขาพื้นที่
 ทาสีแดงนั้นมันบอกขอบเขตน้ำจะท่วมจากเขื่อน แม่รู้จากเจ้าหน้าที่
 ที่มาปักเสา แม่เริ่มกังวล แม่ของแม่ก็กังวลจนบีบบังคับให้แม่ออกไป
 หาที่นาแห่งใหม่ที่หนองคาย แม่หาคนมาร่วมมือบ กลุ่มที่ไม่เห็นด้วย
 แกนนำมีสี่พี่น้องหญิงคือ ตุ่ม ต่อม หอม จ้อย พวกเราก็กังวลกัน แม่ซี
 จักรยานของพรรคพวกมาร่วมมือบ แม่คิดว่ามีคนมาร่วมมือบมาก ๆ
 จึงชนะ กฎหมู่หลาย กฎหมายจะเข้มหวั แต่ แม่กังวลก็ว่าจะถูกสอด
 ส่อง มีคน 30 คนไปนอนในหลุมระเบิดแ่งเพื่อไม่ให้เขาระเบิด ผู้หญิง
 นอนในหลุม ผู้ชายเป็นการ์ดคอยระวังให้ แต่ทำอะไรเขาก็ไม่ฟัง...
 33 ปีที่ผ่านมาแม่สูญเสียปลา สูญเสียนา นามันกลายเป็นของ กฟผ.
 แล้ว กฟผ. ทำอะไร ๆ ในนาแม่ไปหมดแล้ว เขาขุดดินออกไปใช้ เขามี
 สิทธิ์ทำเพราะเขาเวนคืนที่ดินและให้ค่าชดเชยไปแล้วแต่ไม่คุ้ม
 ญาติที่สู้กันมาคือตุ้ม ต่อม หอม จ้อยก็ตายไปหมดแล้ว ต่อมใจ
 ตายบ้าง ป่วยตายเป็นมะเร็งบ้าง (สัมภาษณ์แกนนำหญิงปากมูล
 อายุ 71 ปี, 9 กันยายน 2566)

ผู้หญิงแกนนำอีกคนที่อายุ 66 เคยมีบ้านอยู่ติดกับเขื่อนปากมูลที่ตั้ง
 อยู่บ้านหัวเหว อำเภอลำดวน ได้เล่าถึงชีวิตเธอที่ต้องอยู่กับเสียงระเบิด
 เขื่อนปากมูลระหว่างการก่อสร้างและเธอยังอยู่กับเขื่อนนี้จนปัจจุบันใน

ชุมชนอพยพแห่งใหม่ที่ กฟผ. จัดสรรให้ได้ครอบครัวละ 1 งาน 50 ตารางวา และในเอกสารสิทธิ์ที่ กฟผ.มอบให้คือ นส.3 ก ประเภทหนังสือรับรองการทำประโยชน์ จากที่ดินเดิมของตัวเองริมแม่น้ำมูลจำนวน 2.2 ไร่ที่ถูกเวนคืนเป็นของ กฟผ. เธอมีน้ำเสียงโกรธเมื่อเล่าถึงประสบการณ์ชีวิตหรือร่างที่มีชีวิตของเธอ โดยเฉพาะการต้องอยู่บนที่ดินที่ไม่สมบูรณ์แห่งใหม่ท่ามกลางแม่น้ำที่พังทลายลงไปจากการสร้างเขื่อน การเผชิญกับภัยคุกคาม การเอาร่างกายเข้าไปเสี่ยงขณะที่มีการก่อสร้างเขื่อนโดยการเข้าไปในจุดที่มีการระเบิดแก่งเพื่อสร้างเขื่อน การอยู่ท่ามกลางความรู้สึกอึดอัดหรือเรื่องความขัดแย้งกันระหว่างชาวบ้านกันเอง และระหว่างชาวบ้านกับผู้ใหญ่บ้านที่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อน การมีชีวิตที่อยู่ร่วมกับสามีที่เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านในอีกด้านหนึ่งคือพยายามออมหอมกับรัฐและผู้ใหญ่บ้านเพราะเป็นทีมบริหารชุมชน ในอีกด้านหนึ่งก็ต้องสนับสนุนให้ภรรยาไปประท้วงต่อต้านเขื่อนปากมูล

“แม่เริ่มสู้รบแต่รู้ว่าจะมีเขื่อน เห็นเขามารังวัดในหมู่บ้าน สงสัยว่าเขามาสำรวจอะไร แม่กำลังสร้างบ้านในจุดที่อยู่ใกล้กับจุดที่จะสร้างเขื่อน เดิมแม่ทำนาด้วยหาลาดด้วย เอาปลาแดก (ปลาร้า) ไปแลกข้าวเพราะนาไม่มากข้าวไม่พอ สามีแม่เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านใจหนึ่งเขาก็เป็นตัวแทนรัฐ ได้ทำงานกับ กฟผ. คือรับจ้างในการก่อสร้างเขื่อน ขณะเดียวกันสามีก็ไม่ได้ขัดขวางให้แม่ไปมีอบ แม่สู้เพื่อไม่ให้มีเขื่อนและให้ได้ค่าชดเชย ผู้ใหญ่บ้าน นายอำเภอเข้ามาบอกว่าเขื่อนมันดี เราตั้งกลุ่มต่อต้านเขื่อน เราไม่ยอมได้เขื่อน มีนักศึกษา มาช่วยเรา มี สส. มาถามว่าจะเอาเขื่อนไหม หากไม่เอาเขาจะช่วยคัดค้านระหว่างที่เขาก่อสร้าง แม่อุ้มลูกน้อยอายุสองเดือนไปมีอบที่เขื่อนด้วย ตำรวจกันไม่ให้เราเข้าไปถึงจุดก่อสร้าง ตำรวจยืนเรียงกันสองชั้นเพื่อกันไม่ให้เราไปที่จุดจะสร้างเขื่อน แม่อยากไปไม่มีใครดูลูกเลยเอาไปด้วยที่มีอบ อุ้มลูกไปด้วยสู้ไปด้วย เราสามารถเข้าไปที่หลุมระเบิดแก่งได้ ดันเข้าไปได้ ในหมู่บ้านแตกแยก กลุ่มต่อต้านกับกลุ่มผู้ใหญ่บ้าน มีการตีกัน ระเบิดแก่งทำให้บ้านเรือนได้รับความเสียหาย” (สัมภาษณ์แกนนำหญิงปากมูลอายุ 66 ปี, 9 กันยายน 2566)

“บันไดปลาโจนแค่ความกว้างแค่ไม่ถึง 5 เมตร ถึง 6 เมตร แต่ความยาวของแม่น้ำมีพื่นกว่าเมตร ปลา มันจะรู้จักไหมว่าที่ไหนคือจุดที่เป็นบันไดปลาโจนเพื่อให้ปลาเข้า แต่ก่อนปลา มันขึ้นมาตามสภาพของมัน วายขึ้นมาผ่านพื้นที่ที่กว้างขวางในแม่น้ำไปตั้งพื่นกว่าเมตร แต่บันไดปลาโจนที่แคบทำให้เป็นไปไม่ได้ที่ปลาจะขึ้นมาได้ แล้วปลานขนาดใหญ่อีกเวลามันอ้อมท้องมานะมันยาก คูของมันแต่ละช่องของบันไดปลาโจน มันแคบและชันมาก ๆ ปลาไม่สามารถจะปีนขึ้นไปได้ ปลาขนาดเล็ก ปลาชีวอ้าว ปลาขาวนาอะไรนี้พอมาได้ แต่มันจะถึงตรงนั้นได้กะคงใช้กำลังภายในของมัน ฉะนั้นมันเป็นไปไม่ได้ตามที่เขาทำหรือว่ารัฐคิดทำหรือว่าโครงการที่จะสร้างเขื่อนในอนาคต” (สัมภาษณ์แกนนำหญิงปากมูลอายุ 71 ปี, 9 กันยายน 2566)

บรรยากาศการนำพาร่างกายไปประท้วง ณ หลุมระเบิดเพื่อขัดขวางไม่ได้มีการก่อสร้างเขื่อนปากมูลยังถูกนำเสนอผ่านการเล่าของนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับชาวบ้านปากมูล กล่าวคือในปี 2536 ได้มีชาวบ้านปากมูลราว ๆ 400 กว่าคนกรูกันเข้าไปยึดอุปกรณ์การก่อสร้างและหลายสิบคนได้เข้าไปนอนขวางในบริเวณที่จะระเบิดแก่ง การเข้าไปยึดอุปกรณ์สร้างเขื่อนสามารถชะลอการก่อสร้างเขื่อนออกไปได้ 3-4 วันแต่จบลงด้วยการถูกสลายชุมนุมและถูกทำร้ายร่างกายโดยทหารและตำรวจ

“ช่วงนั้นตรงกับสมัยรัฐบาลชวน อากาศหนาวมาก พวกพี่น้องที่มาชุมนุมกันหนาวเกือบตาย เมื่ออยู่ก็ตาย กลับบ้านก็ตาย จึงพากันไปยึดหัวงานเขื่อน มด (วนิดา ต้นศิริวิทยาพิทักษ์ ที่เป็นที่ปรึกษาสมัชชาคนจน) ก็ไปด้วยกัน เสี่ยงตายก็ช่าง ประมาณห่มเศษ ๆ ฝ่ายนั้นแม้แต่ชายฉกรรจ์กินเหล้าเมายา ส่งเสียงไชโยโห่ร้อง เขาส่งตัวแทนมาบอกให้พวกเราออกไป ไม่งั้นจะสลายการชุมนุม พวกเรากับมด ก็ไปขอเขาว่าเราจะออกตอนเช้า ตอนนั้นมันดึกแล้ว แต่เขาไม่ยอม เดินเท้าเข้ามา ร้อง ‘ฆ่ามัน ๆ’ แล้วขว้างก้อนหินมาโดนพี่น้องที่ชุมนุมอยู่ตรงหัวสะพาน แตะกันไปคนละแนว ตอนนั้นพวกเรา

กลัวมดโดนจับเอาไปฆ่า ก็เลยพาหลบลงเรือพายหนีไปตามแม่น้ำมูล เราต้องรักษาชีวิตมดไว้ก่อน หลังจากนั้นบางส่วนก็ขึ้นรถโดยสาร นัดกันเข้ามาประพวงในกรุงเทพฯ เพื่อบอกว่าเกิดอะไรขึ้นที่ปากมูล” (อ๋างใน วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, 2560)

(3) ความรู้สึกเจ็บปวดที่ฝังอยู่ในกายและใจ

อารมณ์ความรู้สึกและร่างกายที่มีชีวิตของชาวบ้านปากมูลสะท้อนผ่านสัมผัสเสียงถ้อยคำที่เปล่งออกมาทั้งการทำมาหากินที่ยากลำบากขึ้น ความเจ็บปวดเหมือนชีวิตที่ถูกฟ้าผ่า การสูญเสียสายอาชีพ การอธิบายถึงทางผ่านปลาที่ออกแบบมาแบบไม่เข้าใจธรรมชาติของปลา และการถูกสังคมดูถูกเหยียดหยามและตราหน้า ซึ่งผู้เขียนเห็นร่องรอยดังกล่าวนี้ในทุกครั้งที่เข้าไปในพื้นที่เขื่อนปากมูลที่ผู้เขียนทำงานสนามในพื้นที่นี้มาตั้งแต่ปี 2545 เป็นต้นมา ผู้เขียนได้เห็นอารมณ์ความรู้สึกที่แสดงออกทางกายของผู้หญิงชาวบ้านที่อยู่กับเขื่อนปากมูลดังนี้

“แม่คิดว่าอะไรๆ ก็ไม่สามารถมาชดเชยให้แม่ได้ ความเจ็บปวดนี้ มันคือความหายนะอย่างยิ่ง ยิ่งใหญ่ เพราะว่ามันในช่วงระหว่าง 3 ปีของการสร้างเขื่อนและจนทุกวันนี้ (มากกว่า 30 ปีมาแล้ว) ทำอะไรไม่ได้เลย นี่คือปัญหาความหายนะอย่างหนัก ซึ่งจะบอกว่าเขาชดเชยได้ไหม ถ้ามัวแต่ความชดเชยเขาให้เป็นเงินหรือว่าให้เป็นสิ่งของ สมมติว่า.. เป็นเงินเป็นทอง มันก็กินหมด หายเร็ว ไม่เหมือนเรามีธรรมชาติ หาโดยธรรมชาติ เราหาวันนี้ เราซื้อเกียจ เราพักผ่อนอยู่ก็ได้ อันนี้ที่ผ่านมาแต่ที่ผ่านมา มันเหมือนกับว่าเราทำแทบตาย หาแทบตายมันก็ไม่ได้ปลา แล้วมันก็ไม่สามารถจะเลี้ยงครอบครัวเราให้อยู่ได้เหมือนก่อนสร้างเขื่อน เราเจ็บปวดมากทุกวันนี้ อะไรก็เกิดกับคุณนี่” (สัมภาษณ์แกนนำหญิงปากมูลอายุ 71 ปี, 9 กันยายน 2566)

“ตอนที่แม่ไปประพวงที่กรุงเทพฯ เขาหาว่า เราไม่รู้จักรักพอ เขาว่าได้แล้วก็ยังมาต่อสู้อีกหรือ แม่คิดว่าเราไปที่กรุงเทพฯ เพราะจำเป็น

หากไม่มีปัญหาคงไม่ไปนอนที่บ้านดีกว่าไปนอนบนถนนร้อน ๆ ที่นั่น
ชาวบ้านถูกทุบตี ถูกสลายมือบ แม่ก็ถูกตี” (สัมภาษณ์แกนนำหญิง
ปากมุลอายุ 71 ปี, 9 กันยายน 2566)

ประสบการณ์ชีวิตประจำวันอันขมขื่นที่ต้องอยู่กับทางผ่านปลาและ
เขื่อนปากมุลที่ถูกเล่าอย่างละเอียดโดยแกนนำคนสำคัญของสมัชชาคนจนที่
เขื่อนและทางผ่านปลาในฐานะวัตถุภายนอกได้ทำหน้าที่หล่อหลอมให้ตัวตน
คนปากมุลให้กลายเป็นคนสู้รัฐและถูกมองโดยคนในสังคมว่าเป็นคนต่อต้าน
การพัฒนาและฝักใฝ่คอมมิวนิสต์

“มีความรู้สึกไว้ในใจที่มีการฝังเนอะ ฝังไว้ในใจตั้งแต่เมื่อเขาจะเปิดแกง
ไม่คิดเลยว่าจะมีการระเบิด ฝังไว้ว่าแม่ตั้งใจเนอะ ตั้งใจว่าจะลงทุน
ใส่ปลา ไปเอาเงินเขามาทำหมิ่น ทำหมิ่นกว่าบาท จะมาซื้อเครื่องมือ
ให้เขาหาปลา พอในปีนั้นเขามีการระเบิดแก่งปืบ ลูกค้าแม่ ตอนนั้น
ประมาณเกือบสองร้อย ประมาณร้อยห้าหกสิบคน ปล่ยมองให้
เขาบ้าง ปล่ยให้เขาไปซื้อข้าวบ้าง ปล่ยให้เขาไปซ่อมเรือบ้าง
ปล่ยให้เขาไปซื้อเครื่องมือบ้าง หมดทุกอย่างคือปล่ยเงินพวกนี้
ให้เขาหมดประมาณห้าหมื่น จากเงินห้าหมื่นบาทแม่คิดว่าคือคุ้ม
ดีเนอะ เงินห้าหมื่นสบาย คือเราจะเก็บไปนำของเขาไปนำ พอถึงปี
ได้คืน แต่ส่วนนั้นเป็นกำไรเราก็กินตลอดปีได้ แต่แล้วในปีนั้น
เหมือนกับว่าหัวอกแม่นี้เหมือนถูกฟ้าผ่า สลายไปหมดกับการ
ระเบิดแกง การระเบิดแกง ทำให้แม่นี้เจ็บปวด ไม่มีที่จะระบาย
ว่าจั้นชะ หมายถึงว่าถ้าเออ..เขาบอกว่าหลายคนให้เงินมา แม่มา
คุยกันมัย ผมจะช่วยเหลือเฉพาะครอบครัวแม่ มา..มาคิดดู อ้าว
เราอยู่ผู้เดียว เราได้เงินจากเขาไปปืบ เขาที่อยู่ในสังคมได้ปล่ย พี่น้อง
ก็เดือดร้อนคือเฮานี้ ประมาณอยู่ตั้งเป็นหมื่นครอบครัว ก็เลยออกมาสู้
มันต้องออกมาสู้นำกัน เขาก็บอกว่า..ถ้าแม่ไม่มีตัวหลักนี้ ใครหละ
จะออกมาเป็นผู้สู้ เพราะเขาคิดว่าเราต้องเป็นหลักให้เขา มีหน้าซ้ำ
เรายังมีตราบาปอีกว่าถูกรัฐ ถูกคนของรัฐของกลุ่มอีกกลุ่มหนึ่งเขาวานี้
เราเป็นคอมมิวนิสต์ แล้วก็กล่าวหาเราอีกว่าเป็นพวกม็อบ ทั้งที่เรานี้

เป็นผู้ทุ่มเทไม่ยอมให้สร้าง (เชื่อน) ยอมให้ทรัพยากรคืนมาเหมือนเดิม ยอมให้พี่น้องอยู่อย่างมีความสุขเหมือนเดิม แล้วมันกลายเป็นว่าเราเป็นศัตรูของรัฐ” (สัมภาษณ์แกนนำหญิงปากมูล อายุ 74 ปี, 9 กันยายน 2566)

บทสรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

บทความนี้มีข้อสรุปว่าร่างกาย ตัวตน อารมณ์ ความรู้สึกมีความสัมพันธ์กับวัตถุภายนอกรอบกายอยู่ตลอดเวลาและความสัมพันธ์ดังกล่าวแสดงออกทางการเคลื่อนไหวทางกาย อารมณ์ และความรู้สึก บทความใช้กรณีศึกษาเชื่อนในกลุ่มน้ำโขงเป็นตัวเปิดเรื่องให้ embodiment ของเชื่อนและแม่น้ำ และผู้คนที่มีสัมพันธ์กับเชื่อนโดยเฉพาะเชื่อนปากมูล ความรู้ทางเทคนิคและวิทยาศาสตร์ได้สร้างตัวตนของแม่น้ำโขงและลำน้ำสาขาที่กระทบต่อร่างกายและตัวตนของคนที่หลากหลายที่อาศัยแม่น้ำเป็นฐานการดำรงชีพ ร่างกาย ตัวตน ประสบการณ์ชีวิต ร่างแห่งความรู้สึกในฐานะที่เป็น embodiment ของผู้คนแทบมิได้ถูกนำเข้ามาในกระบวนการตัดสินใจในการก่อสร้างเขื่อน เช่นกรณีเขื่อนปากมูล เชื่อนในฐานะเทคนิคของแม่น้ำได้บีบบังคับให้คนที่อาศัยแม่น้ำให้มีร่างกายและตัวตนที่เปลี่ยนไปจากการอยู่ร่วมเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำอันเป็นผลมาจากการสร้างเขื่อนและทางผ่านปลาเป็นร่างกายและตัวตนที่อยู่ภายใต้ความพึงพินาศของระบบนิเวศแม่น้ำ ตัวตนของบ้านภายใต้การมีชีวิตอยู่กับเชื่อน ทางผ่านปลาและแม่น้ำที่ถูกทำให้เปลี่ยนไปนี้ได้จารึกและฝังลงในตัวชาวบ้านในรูปของอารมณ์ความรู้สึกมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ทั้งความเจ็บปวดที่เกิดจากการสูญเสียทรัพยากรแม่น้ำและการเอาร่างกายและตัวตนออกมาต่อสู้ ต่อต้านขัดขืนและเคลื่อนไหวทางการเมืองโดยก่อนที่ จะมีเขื่อนปากมูลภายใต้การถูกคุกคามโดยรัฐและการถูกเหยียดหยามทางสังคม ทั้งที่ก่อนมีเขื่อน ความสมบูรณ์ของแม่น้ำมูลมิใช่แค่ความสมบูรณ์ทางกายภาพและชีวภาพแต่ยังเป็นพื้นที่ของชีวิตจิตใจและร่างกาย อีกทั้งเป็นพื้นที่ของการหล่อหลอมและบรรจุความรู้สึกเกี่ยวกับแม่น้ำมูลที่เป็นเสมือนแหล่ง

ของชีวิต อาชีพ ความเป็นอยู่ ความเป็นเครือญาติ และความมีอิสระของการทำมาหากิน นอกจากนี้บทความนี้ชี้ให้เห็นว่าการศึกษารื่องราวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนในลุ่มน้ำโขง เช่น กรณีปากมูล ผ่านแนวคิด embodiment นั้นถือว่าเป็นประเด็นใหม่ที่น่าสนใจทางวิชาการได้เพราะได้ช่วยชี้ชวนให้เห็นว่าร่างกาย ตัวตนและประสบการณ์ชีวิตของชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนมีความสำคัญเพราะช่วยทำให้เข้าใจความหลากหลาย ความลุ่มลึกด้านอื่นๆ ที่สำคัญของชีวิตคนปากมูลที่ถูกกลืนจากผู้สร้างเขื่อนและรัฐบาล ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิตผู้คนในพื้นที่เขื่อนนอกเหนือไปจากการทำความเข้าใจในมิติวัตถุของเขื่อนและวิธีการดำรงชีพที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนดังที่ผ่านมา ดังที่ (ดู Öhman, 2016; Öhman and Thunqvist, 2016)

ประสบการณ์ของชีวิต ร่างกายและตัวตนของคนในพื้นที่เขื่อนปากมูล มีอยู่จริง โดยเขื่อนปากมูล ทางผ่านปลาและแม่น้ำมูลที่เปลี่ยนแปลงไปจากการมีเขื่อนปากมูล คือวัตถุที่กระทบต่อร่างกายและจิตใจของชาวบ้านปากมูลมานับตั้งแต่ก่อสร้างเขื่อนนี้เมื่อ 33 ปีที่ผ่านมา ร่างกายตัวตนของชาวบ้านรับรู้และสัมผัสสรรพสิ่งภายนอกสองอย่างนี้ผ่านความเชื่อมโยงระหว่างตัวชาวบ้านกับแม่น้ำมูล เขื่อนปากมูล และทางผ่านปลา โดยการแสดงออกทางกายและจิตใจของชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นการประท้วงและกิจกรรมต่าง ๆ ทางการเมืองเพื่อต่อรองกับรัฐ ชาวบ้านมีความรู้สึกร่วมไปกับวัตถุที่เรียกว่า เขื่อน แม่น้ำที่ไร้ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ และทางผ่านปลา สิ่งเหล่านี้สะท้อน embodiment ของชาวบ้านที่ได้แยกออกระหว่างร่างกายและจิตใจ (Merleau-Ponty, 1998) ชาวบ้านปากมูลมีร่างกายผสานและอยู่ร่วมกับวัตถุเหล่านั้นที่เป็นสิ่งรายล้อมรอบ ๆ ตัวของชาวบ้าน ความเปราะบางและความเสี่ยงทางร่างกายและตัวตนของชาวบ้านเกิดจากโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ที่มาจากเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ที่เข้าไปตัดแปลงปรับเปลี่ยนระบบนิเวศแม่น้ำซึ่งสร้างบาดแผลและรุกรานทางกายและใจของคนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน รวมทั้ง

การสร้างชุดประสบการณ์ด้านอารมณ์และความรู้สึกของความสูญเสียหตุทั้งกายและจิตให้ปรากฏอยู่ในชีวิตประจำวัน (Öhman, 2016, Yaka, 2023; Rusansky, 2021) นอกจากนี้ประสบการณ์ชีวิตจากการออกมาเคลื่อนไหวต่อสู้กับรัฐกรณีเรือนปากมูลสะท้อนตัวตนทางการเมืองของผู้หญิงจากร่างที่มีชีวิตกับความสมบูรณ์ของแม่น้ำมูลกลายเป็นร่างที่มีชีวิตและตัวตนที่ถูกบังคับให้อยู่กับเขื่อนและระบบนิเวศของแม่น้ำที่เปลี่ยนแปลงจากความสมบูรณ์สู่ความไม่สมบูรณ์ ดังที่ ยากา (Yaka, 2023) กล่าวว่า embodiment ของผู้หญิงที่ออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านเขื่อนเกิดจากประสบการณ์ของการสัมผัสวัตถุภายนอกที่เกิดขึ้นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันและซ้ำๆ เป็นอยู่เช่นนั้น เขื่อนคือวัตถุที่ทำลายชุดประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิงที่เคยมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับแม่น้ำที่เคยไหลแบบธรรมชาติ เขื่อนทำให้ร่างกายตัวตนในฐานะองค์ประธานของผู้หญิงเต็มไปด้วยความตึงเครียดและวิตกกังวล

การนำมิติประสบการณ์ชีวิตและร่างกายที่ผสานเข้ากับอารมณ์และจิตใจของคนเข้าไปในกระบวนการระดับนโยบายเรื่องการสร้างเขื่อน มิเคยได้รับความสนใจในสังคมและระดับนโยบายของรัฐด้านการพัฒนาพลังงานไฟฟ้า (Öhman, 2016; Yaka, 2023; Rusansky, 2021) รัฐและกลุ่มทุนมุ่งใช้เพียงข้อมูลที่ตั้งบนฐานคิดแบบวิทยาศาสตร์ และข้อมูลทางเทคนิคมาเป็นจุดเริ่มต้นหรือฐานข้อมูลเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนานโยบายด้านพลังงาน (Öhman, 2016) เช่น ปริมาณความต้องการพลังงาน การเติบโตทางเศรษฐกิจ จำนวนรายได้ ข้อมูลด้านการกายภาพและชีววิทยาของแม่น้ำ และการดำรงชีพของคน (ประเด็นหลังสุดนี้มักเป็นข้อมูลเชิงปริมาณมากกว่าข้อมูลเชิงคุณภาพ และมักจัดเก็บข้อมูลไม่รอบด้านและครอบคลุมอีกต่างหาก) ด้วยเหตุนี้ รัฐและกลุ่มทุนจึงมองไม่เห็นว่ประสบการณ์ชีวิต อารมณ์ ร่างกายและตัวตนของผู้คนในพื้นที่สร้างเขื่อนมีความสำคัญอย่างไร มิหนำซ้ำยังมองว่าประเด็นเหล่านี้เป็นเรื่องของความไม่เป็นกลางและเต็มไปด้วยอคติ ทั้งที่เป็นประเด็นสำคัญในฐานะสิ่งประกอบสร้างโลกทางสังคมของคนในพื้นที่ ดังนั้นผู้เขียน

จึงเสนอว่า embodiment ของคนริมแม่น้ำควรเป็นมิติสำคัญระดับนโยบายของการประเมินผลกระทบทั้งภายในและข้ามแดนลุ่มน้ำ และการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานควรนับต้นทุนทางอารมณ์เข้าไปด้วยเสมอเพื่อสร้างความเป็นธรรมให้กับประสบการณ์ชีวิต ร่างกาย อารมณ์และตัวตนของผู้คนริมแม่น้ำ ทั้งนี้ก็เพื่อลดปัญหาผลกระทบจากเขื่อนที่มีต่อทางร่างกายและตัวตนของกลุ่มคนที่จำต้องอยู่ร่วมกับระบบนิเวศแม่น้ำที่พังทลายลงไปต่อหน้าต่อตา อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงไปของแม่น้ำจากการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่

เชิงอรรถ

- ¹ ข้อมูลสนามที่นำมาเขียนในบทความนี้ส่วนหนึ่งมาจากงานวิจัยที่ผู้เขียนเรื่อง ‘Slow violence and water (in) justice: (Feminist) Political ecologies of intergenerational struggles in the Mekong region’ โครงการวิจัยนี้ทำการศึกษาที่เขื่อนปากมูลประเทศไทยและเขตเศรษฐกิจพิเศษพื้นที่ปากแม่น้ำโขงประเทศเวียดนาม ผู้เขียนรับผิดชอบศึกษากรณีเขื่อนปากมูล โครงการนี้ดำเนินการศึกษา 3.9 ปี เริ่มจากเดือนกรกฎาคม 2566 - มิถุนายน 2569 ผู้เขียนทำงานวิจัยนี้ร่วมกับนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยยอร์ก และ มหาวิทยาลัยควีน ประเทศแคนาดา ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งชาติแคนาดา (Social Sciences and Humanities Research Council of Canada-SSHRC) ผู้เขียนขอขอบคุณนักศึกษาหลักสูตรสังคมศาสตร์และการพัฒนาระดับปริญญาโท ได้แก่ นางสาววลัยลักษณ์ ชมโนนสูง และระดับปริญญาเอก ได้แก่ นายกมล หอมกลิ่น และนายธวัช มณีผ่อง ในการช่วยเก็บข้อมูลภาคสนามในบางส่วน และขอบคุณนางสาวณัฐการ์ณ รัตตฤณธร ในการพิสูจน์อักษรบทความนี้
- ² เพื่อให้ง่ายและกระชับผู้เขียนขอใช้คำว่า embodiment ในบทความ ผู้เขียนได้ปรึกษา ดร.นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ ว่าควรจะแปลคำว่า embodiment เป็นภาษาไทยว่าอะไร ดร.นฤพนธ์ เสนอให้แปลว่า ‘การหลอมรวมจนกลายเป็นตัวตน’ ผู้เขียนเห็นว่าคำแปลนี้เห็นภาพชัดเจนถึงกระบวนการกลายเป็นตัวตนที่ฝังในเนื้อในตัวของคน ผู้เขียนขอขอบคุณ ดร.นฤพนธ์ มา ณ ที่นี้ และขอขอบคุณ ดร.นฤพนธ์ที่คะยั้นคะยอให้ผู้เขียนเขียนบทความชิ้นนี้และส่งเอกสารมากมายเกี่ยวกับแนวคิด

embodiment ให้ผู้เขียนทบทวน และผู้เขียนขอขอบคุณ ผศ.ดร.เสาวนีย์ ตรีรัตน์
อเล็กซานเดอร์ในการปรับแก้ไวยากรณ์ในบทความภาษาอังกฤษ

- ³ Sentient body แปลโดยดร.นฤพนธ์ ตัววิเศษ (2564) ว่า ‘ร่างแห่งความรู้สึกที่มีชีวิตจิตใจ’
- ⁴ ฮาบิทัส (Habitus) เป็นภาษาละติน
- ⁵ ในเอกสารของ MRC ระบุว่าแม่น้ำโขงเกิดจากเขาหิมาลัยที่ขึ้นความสูง 5,000 เมตร เป็นแม่น้ำที่ยาวอันดับ 12 ของโลกคือมากถึง 4,763 กิโลเมตรนับจากประเทศจีน ตอนใต้ลงมา ในส่วนที่ไหลผ่านจีนเรียกว่า “แม่น้ำหลานชางเจียง” แม่น้ำโขงไหลผ่าน ประเทศไทย 8 จังหวัดได้แก่เชียงรายในภาคเหนือและภาคอีสานอีก 7 จังหวัดได้แก่ เลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ และอุบลราชธานี แม่น้ำโขง ไหลผ่านชายแดนไทยราว ๆ 1,520 กิโลเมตร มีพื้นที่รับน้ำ 795,000 ตารางกิโลเมตร (MRC, 2021: 15)
- ⁶ ข้อมูลจากเว็บไซต์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ระบุว่า “แก่งสะพือ เป็นแก่งหินที่สวยงามในลำน้ำมูล เป็นสถานที่ประวัติศาสตร์ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เคยเสด็จฯ เยือน เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2498 แก่งสะพือ เป็นแก่งหินที่มีลักษณะเดียวกันกับที่ สามพันโบก นั่นคือในช่วงฤดูน้ำหลาก แก่งหินจะจมอยู่ใต้น้ำ และจะถูกกัดเซาะด้วยแรงของ กระแสน้ำวนจนเกิดเป็นแอ่งเล็กแอ่งน้อย เมื่อน้ำในลำน้ำมูลแห้งขอดในฤดูแล้ง แก่งหิน ดังกล่าวก็จะโผล่พ้นน้ำกลายเป็นสิ่งมหัศจรรย์ทางธรรมชาติกลางแม่น้ำมูล เป็นโอกาส ที่นักท่องเที่ยวจะได้ชื่นชมความสวยงามของแก่งหินที่ถูกกระแสน้ำกัดเซาะจนเว้าแหว่ง มองเห็นเป็นภาพศิลปะ ทั้งรูปร่างกลม วงรี รูปดาว และรูปอื่น ๆ อีกมากมาย ตามแต่จะจินตนาการ” (<https://thai.tourismthailand.org/Attraction/แก่งสะพือ>) แต่สิ่งที่บรรยายเกี่ยวกับแก่งสะพือโดย ททท.นี้ไม่มีปรากฏในปัจจุบันเพราะแก่งสะพือ ถูกน้ำท่วมจากเขื่อนปากมูล มีเพียงบางปีเท่านั้นที่ททท. ลดระดับน้ำเพื่อให้แก่งโผล่ ขึ้นมาช่วงวันสงกรานต์
- ⁷ นับแต่ปี 2545 เป็นต้นมาเขื่อนปากมูลได้จัดการแบบเปิด-ปิด เพื่อให้ปลาขึ้นมา วางไข่ตามมติ ครม.ทักษิณ ชินวัตร และ กฟผ. ขดเขยการสูญเสียอาชีพประมงให้ เพียง 3 ปี (การก่อสร้างเกิดขึ้นระหว่างปี 2533-2537) ระหว่างก่อสร้างเขื่อนให้ ครอบคลุมร้อยละ 90,000 บาท (จำนวน 6,171 ครอบครัว) (เงินสด 30,000 บาทและ อยู่สหกรณ์เขื่อนปากมูล 60,000 บาท) รวมเป็นเงิน 489,540,000 บาท (EGAT,

2002) แต่ขณะนี้สหกรณ์เชื่อมปากมูลไม่ได้ดำเนินการต่อ แต่การเรียกร้องการชดเชยการสูญเสียอาชีพรอการยังดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน และหากไม่มีค่าชดเชยการสูญเสียอาชีพประมงถาวร สมัชชาคนจนได้ขอให้รัฐเปิดเชื่อมปากมูลถาวรแทน แต่ขอเรียกร้องไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งนี้ ทางรัฐและกฟผ. ยังไม่ได้ตอบรับข้อเสนอของสมัชชาคนจนอย่างเป็นทางการโดยเฉพาะเรื่องการเปิดเชื่อมถาวรนั้นเพราะกฟผ. และรัฐเห็นว่าเชื่อมยังมีประโยชน์ด้านเกษตรกรรม ประปา และการท่องเที่ยว (Baird et al., 2020) ส่วนการชดเชยการสูญเสียอาชีพประมงถาวรอยู่ระหว่างการดำเนินการโดยกระทรวงพลังงาน (สำนักงานพลังงานจังหวัดอุบลราชธานี, 2567)

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กฟผ. (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย). (มปป). *เชื่อมปากมูล*. สืบค้นจาก <https://www.egat.co.th/home/pak-mun-dm/> (29 ธันวาคม 2566).
- กนกวรรณ มะโนรมย์. (2564). *ภาววิทยาแม่น้ำโขง: เชื้อน น้ำของและผู้คน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยามปัญญา.
- กนกวรรณ มะโนรมย์ และพงษ์เทพ บุญกล้า. (2564). รายงานการประเมินผลกระทบทางสังคมเขื่อนราษีไศล. กรมชลประทาน.
- กนกวรรณ มะโนรมย์ สุรสุม กฤษณะจุฑะ และนพพร ช่วงชิง. (2552). *รายงานประเมินผลกระทบทางสังคมกรณีฝ่ายหัวน้ำ จังหวัดศรีสะเกษ*. ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- กฤษฎา บุญชัย. (2566). *นิเวศวัฒนธรรมจากมานุษยวิทยาในเวสต์ชวบวการเคลื่อนไหวสิ่งแวดล้อมไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- คณะกรรมการแม่น้ำโขงแห่งชาติไทย. (2567). *สถานการณ์แม่น้ำโขง*. เข้าถึงเมื่อวันที่ 2 มกราคม 2567, จาก <https://www.tnmc-is.org>

- จกกริช สังขมณี. (2018). เรื่อง “ชีวิตทางสังคมของเทคโนโลยี ที่ เคลื่อนย้าย: เชื้อนเจ้าพระยา ในฐานะวัตถุเชิงขอบเขต”. เข้าถึงเมื่อวันที่ 28 มกราคม 2567, จาก <https://socanth.tu.ac.th/wp-content/uploads/2018/09/prasert-ed-2018-09-jakkrit.pdf>
- ธันวา ใจเที่ยง. (2549). นิเวศวิทยาชาวนา : ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและ ภูมิปัญญาทางนิเวศของกลุ่มชนชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง. มหาวิทยาลัย ราชภัฏกาฬสินธุ์.
- นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ. (2564). มานุษยวิทยาแห่งผัสสะ (Sensory Anthropology). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- นิวัฒน์ ร้อยแก้ว. (2566). คำประกาศแม่น้ำโขง โดยครุฑ” นิวัฒน์ ร้อยแก้ว ณ โฮงเฮียนน้ำของ อ.เชียงของ จ.เชียงราย วันที่ 10 ธันวาคม 2566. เข้าถึงเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม, จาก <https://www.facebook.com/thaithenorth>
- มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2545). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องโครงการศึกษา วิจัยแนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศวิถีชีวิตและชุมชนที่ได้รับผลกระทบ จากเขื่อนปากมูล. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์. (2560). 10 ปีรำลึกการจากไปของ วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ คนเล็ก ๆ ผู้ไม่ยอมจำนน. เข้าถึงเมื่อวันที่ 3 มกราคม 2567, จาก <https://www.the101.world/wanida-tantiwittayapitak/>
- สถาบันชุมชนลุ่มน้ำโขง. (ม.ป.ป). งานวิจัยไต้หวัน: งานวิจัยโดยชาวบ้านเพื่อ ชาวบ้าน. เข้าถึงเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2566, จาก <http://mekongci.org/index.php/mci-work/tbr-menu>
- สมปอง เวียงจันทร์. (2553). สมปอง เวียงจันทร์” จากรากหญ้าสู่ คปร. ทางเดินใหม่บนแผนที่เดิม. เข้าถึงเมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2566, จาก <https://www.isranews.org/content-page/item/1116-2010-07-23-10-01-15.html>

สำนักงานพลังงานจังหวัดอุบลราชธานี. (2567). *เอกสารประกอบการประชุม คณะทำงานตรวจสอบข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือราษฎรที่ประกอบอาชีพประมงที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานีครั้งที่ 1/2567*. เอกสารอัดสำเนา.

อ้างอิงจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน

แกนนำหญิง. (9 ธันวาคม 2566). สัมภาษณ์. ชาวบ้าน. บ้านวังสะแบงใต้.

อ. โขงเจียม จ. อุบลราชธานี.

ผู้ชาย. (9 ธันวาคม 2566). สัมภาษณ์. ชาวบ้าน. บ้านหัวเหว่ ต.โขงเจียม

อ. โขงเจียม จ. อุบลราชธานี.

ผู้หญิง. (16 พฤศจิกายน 2566). สัมภาษณ์. ชาวบ้าน. บ้านสะพือใต้ อ.พิบูลมังสาหาร

จ. อุบลราชธานี.

ผู้หญิง. (11 พฤศจิกายน 2566). สัมภาษณ์. ชาวบ้าน. บ้านสะพือใต้ อ.พิบูลมังสาหาร

จ. อุบลราชธานี.

ผู้หญิง. (9 กันยายน 2566). ชาวบ้าน. บ้านหัวเหว่ ต.โขงเจียม อ. โขงเจียม

จ. อุบลราชธานี.

แกนนำหญิง. (9 กันยายน 2566). ชาวบ้าน. บ้านทรายมูล ต.ทรายมูล

อ. พิบูลมังสาหาร จ. อุบลราชธานี.

ภาษาอังกฤษ

Amornsakchai, S., Annez, P., Vongvisessomjai, S., Choowaew, S., Thailand Development Research Institute (TDRI), Kunurat, P., Nippanon, J., Schouten, R., Sripapatrprasite, P., Vaddhanaphuti, C., Vidthayanon, C., Wirojanagud, W., Watana, E. (2000). *Pak Mun Dam, Mekong River Basin, Thailand*. A WCD Case Study prepared as an input to the World Commission on Dams: Cape Town.

- Baird, I.G., Manorom, K., Phenow, A. & Gaja-Svasti, S. (2020). Opening the gates of the Pak Mun dam: Fish migrations, domestic water supply, irrigation projects and politics. *Water Alternatives* 13(1): 141-159.
- Baird, I.G., Shoemaker, B.P, and Manorom, K. (2015). The People and their river, the World Bank and its dam: Revisiting the Xe Bang Fai River in Laos. *Development and Change* 46(5): 1080–1105.
- Boelens, R., Shah, E., Bruins, B. (2019). Contested Knowledges: Large Dams and Mega-Hydraulic Development. *Water*, 11(3): 416.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice* (R. Nice, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourgoin, S. (2013). *Disregarded Sentiments: Discovering the Voices of Opposition to the Mactaquac Dam*. Master's thesis, Saint Mary's University, Halifax, Nova Scotia.
- Cernea, M. M. (2000). Risks, Safeguards and Reconstruction: A Model for Population Displacement and Resettlement. *Economic and Political Weekly*, 35(41): 3659-3678.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed method approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Csordas, T. J. (2009). Embodiment as a Paradigm for Anthropology. *Ethos*, 18(1): 5-47.

- David, J. H., Blake & Barney, K. (2018). Structural Injustice, Slow Violence? The Political Ecology of a “Best Practice” Hydropower Dam in Lao PDR. *Journal of Contemporary Asia*, 48(5): 808-834.
- Dant, T., & Wheaton, B. (2007). An extreme form of material or embodied interaction. *Anthropology Today*, 23(6): 8–12.
- EGAT (Electricity Generating Authority of Thailand). (2002). *Compensation and occupational development for affected fishermen of Pak Mun Dam Project*. The Electricity Generating Authority of Thailand, Bangkok.
- Ellis, C., & Bochner, A. (2000). Autoethnography, Personal narrative, reflexivity: Researcher as subject. In *Handbook of Qualitative Research*, 2nd ed., edited by N.K. Denzin and Y.S. Lincoln (pp. 733–768). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Elmhirst, R. (2015). Feminist Political Ecology. *The Routledge Handbook of Political Ecology*, eds. T. Perreault, G. Bridge, and J. McCarthy (pp. 519–530). London: Routledge.
- Farhana, S. (2011). Suffering for water, suffering from water: Emotional geographies of resource access, control and conflict. *Geoforum*, (42)2: 163-172,
- Federici, S. (2011). Feminism and the Politics of the Commons. The Commoner. Retrieved on December 26, 2023 from <http://www.commoner.org.uk/?p=113>.
- Foran, T., & Manorom, K. (2009). Pak Mun Dam: Perpetually contested. In F. Molle, T. Foran, & M. Kähkönen (Eds.), *Contested Waterscapes in the Mekong Region: Hydropower, Livelihoods and Governance* (pp. 55–80). London, UK: Earthscan.

- Geheb, K., & Suhardiman, D. (2019). The political ecology of hydropower in the Mekong River Basin. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 37: 8-13.
- Grünwald, R., Wang, W., & Feng, Y. (2022). Politicization of the Hydropower Dams in the Lancang-Mekong Basin: A Review of Contemporary Environmental Challenges. *Energies*, 15(5): 1682.
- Haraway, D. (1985). A Manifesto for Cyborgs: Science, technology, and socialist feminism in the 1980s. *Socialist Review*, 80: 65–107.
- _____. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14: 575-599.
- _____. (1990). A Cyborg Manifesto: Science, technology, and socialist-feminism in the 1980s. In L. Nicholson (Ed.), *Feminism/Postmodernism* (pp. 190-133). New York: Routledge.
- _____. (1991). “A Cyborg Manifesto: Science, technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century,” In Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature (pp. 149-181). New York: Routledge.
- _____. (2004). Cyborgs, Coyotes, and Dogs: A Kinship of Feminist Figurations and There are Always More Things Going on Than You Thought! Methodologies as Thinking Technologies. In *The Haraway Reader* (pp. 321–341). London: Routledge.

- Harding, S. (1987). The garden in the machine. In N. J. Nersessian (Ed.), *The Process of Science* (pp. 125-137). Dordrecht: Nijhoff.
- _____. (2008). Subjectivity, Experience and Knowledge: An Epistemology from/for Rainbow Coalition Politics.
- _____. (2010). The Primacy of Perception and Other Essays on Phenomenological Psychology, the Philosophy of Art, History and Politics. In J. M. Edie (Ed.), *Indigenous Knowledge: Powers and Challenges*. Keynote at Second International Conference on "Power and Knowledge". University of Tampere, Finland.
- Hargreaves, J., & Vertinsky, P. (2007). Introduction. In J. Hargreaves & P. Vertinsky (Eds.), *Physical Culture, Power, and the Body* (pp. 1–24). London: Routledge.
- Hirsch, P. (2010). The changing political dynamics of dam building on the Mekong. *Water Alternatives*, 3(2): 312–323.
- Hay, M., Skinner, J., & Norton, A. (2019). Dam-Induced Displacement and Resettlement: A Literature Review. Future DAMS Working Paper 004. Manchester: The University of Manchester.
- IHA (International Hydropower Association). (2020). *hydropower status report sector trends and insights*, London.
- Jakobsson, E. (2002). Industrialization of Rivers: A water system approach to hydropower development. *Knowledge, Technology & Policy*, 14: 41-56.
- Johnson, A. A. (2020). *Mekong dreaming: Life and dead along a Changing river*. Durham. Duke University Press.

- Jutagate, T., Krudpan, C., Ngamsnae, P., Lamkom, T. & Payoooha, K. (2005). Changes in the fish catch during the trial of opening the sluice gates of a run-of-the-river reservoir in Thailand. *Fisheries Management and Ecology*, 12(1): 57-62.
- Matthews, N., & Motta, S. (2015). Chinese State-Owned Enterprise Investment in Mekong Hydropower: Political and Economic Drivers and Their Implications across the Water, Energy, Food Nexus. *Water*, 7(11): 6269-6284.
- McCully, P. (2001). *Silenced Rivers: The Ecology and Politics of Large Dams*. London: Zed Books.
- Merleau-Ponty, M. 1998. *Phenomenology of Perception*. London: Routledge. (Original work published in 1962).
- Middleton, C. (2022). The political ecology of large hydropower dams in the Mekong Basin: A comprehensive review. *Water Alternatives*, 15(2): 251-289.
- Middleton, C., Grudy-Warr, G., & Yong, A. (2013). Neoliberalizing hydropower in the Mekong Basin: The political economy of partial enclosure. *Social Science Journal*, 43(2): 299-334.
- Missingham, B.D. (2003). *Assembly of the Poor in Thailand, The: From Local Struggles to National Protest Movement*. Silkworm Books, Chiang Mai, Thailand.
- Morton, L. W., & Olson, K. R. (2018). The Pulses of the Mekong River Basin: Rivers and the Livelihoods of Farmers and Fishers. *Journal of Environmental Protection*, 9: 431-459.
- MRC (Mekong River Commission). (2021). *Basin Development Strategy 2021-2030 and MRC Strategic Plan 2021-2025*. Vientiane: MRC Secretariat. <https://doi.org/10.52107/mrc.ajg0nv>

- Nightingale, A. J. (2011). Bounding Difference: Intersectionality and the Material Production of Gender, Caste, Class and Environment in Nepal. *Geoforum*, 42(2): 153–162.
- _____. (2018). The Socioenvironmental State: Political Authority, Subjects, and Transformative Socionatural Change in an Uncertain World. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 1(4): 688–711.
- _____. (2019). “Commoning for Inclusion? Political Communities, Commons, Exclusion, Property and Socio-Natural Becomings.” *International Journal of the Commons*, 13(1): 16–35.
- Öhman, M.B. (2016). Embodied Vulnerability in Large-Scale Technical Systems: Vulnerable Dam Bodies, Water Bodies, and Human Bodies. In L. Käll (Ed.). *Bodies, Boundaries and Vulnerabilities (Crossroads of Knowledge)*. Springer, Cham.
- Öhman, M.B., & Thunqvist, E.L. (2016). Human Bodies and the Forces of Nature: Technoscience Perspectives on Hydropower Dams, Safety, Human Security, Emotions and Embodied Knowledges. *International Journal of Technoscience and Development*, 1(1): 1-14.
- Quaranta, E & Davies, P. (2022). Emerging and Innovative Materials for Hydropower Engineering Applications: Turbines, Bearings, Sealing, Dams and Waterways, and Ocean Power. *Research Hydraulic Engineering*, 8: 148-158.
- Rusansky, T. (2021). Embroidering Resistance: Emotional, embodied, everyday struggles of women affected by dams in Brazil. *Geoforum*, 127: 126-136.

- Sangkhamanee, J. (2007). *Ethnohydrology and Mekong Knowledge in transition: An Introductory Approach to Mekong Hydraulic Cognition*. Paper presented at the International Conference “Critical Transitions in the Mekong Region.” 29-31 January 2007, organized by the Regional Center for Social Science and Sustainable Development, Chiang Mai University.
- Scudder, T. T. (2005). *The Future of Large Dams: Dealing with Social, Environmental, Institutional and Political Costs* (1st ed.). London: Routledge.
- Shildrick, M. (2014). “Why Should Our Bodies End at the Skin?”: Embodiment, Boundaries, and Somatechnics. *Hypatia*. 30. 10.1111/hypa.12114.
- Sneddon, C. (2015). *Concrete Revolution: Large Dams, Cold War Geopolitics, and the US Bureau of Reclamation*. University of Chicago Press: Chicago, IL, USA.
- Solomon, S. (2010). *Water: The Epic Struggle for Wealth, Power, and Civilization*. New York: Harper Collins.
- Soukhaphon, A., Baird, I.G., & Hogan, Z.S. (2021). The Impacts of Hydropower Dams in the Mekong River Basin: A Review. *Water*, 13(3): 265.
- Sultana, F. (2009). Fluid Lives: Subjectivities, Gender and Water in Rural Bangladesh. *Gender, Place & Culture*, 16(4): 427–444.
- _____. (2011). Suffering for water, suffering from water: Emotional geographies of resource access, control and conflict. *Geoforum*, 42(1): 163-172.
- TDRI (Thailand Development Research Institute). (2000). *TDRI Report for The World Commission on Dams Pak Mun Case*

- Study. Retrieved on December 28, 2023 from http://tdri.or.th/wp-content/uploads/2013/04/pak_mun_dam.pdf.
- Tilley, C. & Cameron-Daum, K. (2017). The anthropology of landscape: Materiality, embodiment, contestation, and emotion (pp. 1-12). In *Anthropology of Landscape: The Extraordinary in the Ordinary*.
- UN (United Nation). (1957). *Development of Water Resources in the Lower Mekong Basin*. Flood control series no.12.
- Vaddhanaphuti, C., & Gyorvary, S. (2015). *Land and River Grabbing: The Mekong's Greatest Challenge*. Chiang Mai University, Thailand, Center for ASEAN Studies, Chiang Mai University : Regional Center for Social Science and Sustainable Development, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University, Chiang Mai, Thailand.
- Verlie, B. (2021). Climate justice in more-than-human worlds. *Environmental Politics*, 31(1): 1-23.
- Wang, P., Dong, S. & Lassoie, J. P. (2014). *The Large Dam Dilemma: An Exploration of the Impacts of Hydro Projects on People and the Environment in China*. Springer.
- Wilson, J. & Chu, E. (2020). *The embodied politics of climate change: analysing the gendered division of environmental labour in the UK*. *Environmental Politics*, 29(6): 1085-1104.
- WCD (World Commission on Dams). (2000). *Water, Development and Large Dams: A New Framework for Decision-Making*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Yaka, Ö. (2023). More than Human Lifeworld: Ethics, Ontology and Relationality in Local Environment Struggle. *Society & Natural Resources*, 1-17.

- Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Yin, R. K. (2014). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

